

Kvinnor i spetsen
Kvinnokultur och klasstillhörighet

C-uppsats

Forum för genusvetenskap och
jämställdhet

VT 2007

Författare
Kerstin Engman

Handledare
Eva Javefors Grauers

Avdelning, Institution

Division, Department

**Forum för kvinnliga
forskare och
kvinnoforskning****Datum**
2007 08 12

Date

Språk

Language

 Svenska/Swedish Engelska/English _____**Rapporttyp**

Report category

 Licentiatavhandling Examensarbete C-uppsats D-uppsats Övrig rapport _____

URL för elektronisk version

Titel Kvinnor i spetsen

Title Women in lace business

Författare Kerstin Engman

Author

Sammanfattning

Arbetet med textilier går som en röd tråd genom kvinnors historia, och den textila kunskapen ingår i kvinnlig tradition och kvinnlig kultur. Vadstena med omnejd har under århundraden varit centrum för knyppling. Här knypplade man inte bara för husbehov, utan försäljning av knypplade alster utgjorde ofta ett viktigt bidrag till hushållet. Knyppning och knypplad spets kan främst förknippas med tre områden. Här återfinns själva knypplingen och knypplerskorna, försäljningen via förläggare och spetsgångare, och till sist de som köpte alstren.

Knyppning har både en kulturell och social historia. Det finns mycket litet dokumenterat kring de kvinnor som producerade knypplade spetsar. I de flesta böcker om knyppling är knypplerskorna i stort sätt anonyma, och de flesta källor tigger still om den stora gruppen av knypplande kvinnor. Med tanke på den betydelse som knyppling haft för Vadstena med omnejd så är det något av en paradox att de människor som varit sysselsatta med hantverket i stort sätt är okända för oss. Mycket kvinnoarbete har utförts i hemmen och därmed fått en stämpel av anonymitet, och därför har kvinnornas liv och levnadsöden inte dokumenterats. I uppsatsen belyses frågor om klasstillhörighet för knypplerskor, spetsgångare och förläggare och vilka relationer som fanns mellan grupperna. Vilken

Nyckelord

Knyppning, spetsar, kvinnohistoria, genus, spetsförläggare, knypplerskor, spetsgångare.

Keyword

Innehållsförteckning

1	Förord.....	3
2	Inledning och syfte.....	4
2.1	Inledning.....	4
2.2	Syfte.....	6
2.3	Frågeställningar.....	6
2.4	Avgränsningar.....	6
3	Metod och källmaterial.....	7
4	Forskningsläget.....	8
5	Definitioner.....	10
5.1	Allmänt om kultur och textil.....	10
5.2	Knyppling.....	10
5.3	Spetsgångare.....	11
5.4	Spetsförläggare.....	11
5.5	Användningsområden för spetsar.....	12
6	Bakgrund.....	13
6.1	Knyppling i Vadstena.....	13
6.2	Vadstena.....	15
6.3	Motala.....	16
6.4	Lagstiftning.....	16
6.5	De olika stånden.....	18
7	Teori.....	18
8	Undersökningsdel.....	24
8.1	Knypplerskor.....	25
8.2	Tidningsurklipp och tidningsartiklar.....	26
8.3	Intervjuer.....	30
8.4	Spetsgångare.....	31
8.5	Spetsförläggare.....	32
9	Analys.....	36
9.1	Allmänt.....	36
9.2	Kultur och klasstillhörighet.....	37
9.3	Det textila arbetets betydelse.....	41
9.4	Textilier och feminism.....	42
10	Avslutning.....	44
	Litteraturförteckning.....	46
	Källor.....	48

Bil 1 Förteckning över uppgifter från Linköpings Föreningsarkiv

Bil 2 Förteckning över uppgifter från Folkräkningen 1900(Östergötlands län)

1 Förord

Vadstena med omnejd har under århundraden varit centrum för knyppling. Här knypplades det inte bara för husbehov, utan försäljningen utgjorde ofta ett viktigt bidrag till hushållet. Knyppling förknippas nästan alltid med kvinnor, men när det gäller knyppling för förtjänstens skull fanns det också många barn som bidrog.

När man tänker på knyppling kan man framförallt se tre fängslande områden som är kopplade till den knypplade spetsen. Själva framställandet av den knypplade spetsen, knypplingen är ett intressant område. Även försäljningen av spetsar, som oftast skedde via förläggare eller spetsgångare, innehåller mycket av intresse. Ytterligare ett viktigt område är de personer som på olika sätt brukade spetsarna.

Själv är jag uppvuxen med knyppling eftersom såväl min mamma som mormor knypplade och sålde spetsar. Jag har också deltagit i planeringen och verkställigheten av det spetsmuseum som öppnades sommaren 2005 i Vadstena. Studierna i Genusvetenskap har givit kunskap och insyn i de möjligheter, svårigheter och hinder som kvinnor på olika sätt mött under århundraden. Sammantaget har jag alltså ett intresse för såväl knypplingen som dess historia. I vidare mening finns också ett intresse för den betydelse som hantverket haft för människorna i Vadstena med omnejd.

Knyppling

”Den allra mest bespottade av alla fruntimmersslöjder, knyppling, visar sig ironiskt nog kräva samma slags abstrakta begåvning som schack, matematik och data – det mest högstatus teknologiskt maskulina i vårt samhälle...”

Citat ur artikeln ”Under textilens täcke” Karin Schager i Tidspegeln 1995:1

2 Inledning och syfte

2.1 Inledning

Arbetet med textilier går som en röd tråd genom kvinnors historia, och den textila kunskapen ingår i kvinnlig tradition och kvinnlig kultur. Sömnad och broderier förknippas främst med kvinnor, men dessa områden var länge respekterade manliga professioner. Det äldsta vittnesbrevet om ett hantverksyrke i Sverige är ett privilegiebrev för Stockholms skräddare från år 1356 (Waldén 1990 s.37).

I Europa var broderarskrået (skråväsen var en organisation som i äldre tider kännetecknade hantverkarna i städerna Bra Böcker 1977) högt ansett, men det var nästan omöjligt för kvinnor att brodera yrkesmässigt. Broderi och sömnad var under långa tider respekterade manliga professioner. Att brodera yrkesmässigt var en omöjlighet för kvinnor. I stället ökade kvinnors amatörbroderande i hemmet, och broderiet degraderades från konstverk till hantverk. Allteftersom kvinnors amatörbroderande i hemmen ökade, samtidigt som broderarskrået dog ut, kunde det betalda broderandet tas över av underbetalda kvinnor utan professionell utbildning eller professionell legitimitet. Man kan se mönstret som går igen inom många områden, från betald professionell manlig ”kultur” till obetald ”outbildad” kvinnlig ”kultur” (Waldén 1990 s.37). Mellan könen drogs alltså en gräns, och den gränsen delade, enligt Waldén, professionellt, organiserat, betalt arbete å ena sidan och oprofessionellt, oorganiserat, obetalt arbete å andra sidan. Under tider då textilen varit manligt signerad har den alltid haft högre status, och här kan man se den könsordning som rått i samhället.

Textilkonst har varit en kvinnlig specialitet under århundraden. Handarbetet var länge en så självklar skönhetskälla att den var osynlig som konst. Den uppmärksammades först när den hotades av maskinellt framställda textilier under senare delen av 1800-talet (Kyle 1987 s.162). Detta gäller inte minst inom knypplingens område.

Hantverket knyppling har både en social och en kulturell historia, och där kvinnorna som utövat tekniken varit bärare av värdefulla textila kulturtraditioner.

I kvinnors vardag har det under århundraden tillverkats och framställts mycket textilt arbete. Kvinnornas hantverksskicklighet har haft en stor betydelse, men tyvärr finns det mycket få uppgifter bevarade om alla dessa kvinnor. Om man betänker att det omkring 1870 fanns mer än 800 knypplerskor i Vadstenatrakten (Johansson 1964 s.10) så är det något av en paradox att det finns så få källor och så litet dokumenterat över dessa kvinnor och deras verksamhet.

Begreppet "kvinnokultur" är viktigt för det egenvärde och den självkänsla som behövs för att göra osynliga värden synliga. Kvinnor är bärare av en rad livskvalitativa värden (Rowbotham 1977).

Den textila traditionen är "kvinnokultur". Den textila världen har dominerats av kvinnor, kvinnor har skapat institutioner kring textilt arbete, kvinnor har varit ledande inom textil forskning och kvinnor har varit pionjärer och nyskapare inom det textila området (Waldén 1994 s.137). Kvinnokulturen ruvar på mycket kunskap om det mänskliga samhället och det är viktigt att synliggöra den. Det är samtidigt bråttom, anser Louise Waldén (1989 s.6), för idag är det inte självklart att kvinnor bär med sig denna hemmens kvinnokultur.

Den textila traditionen kan användas för att studera den dolda kvinnliga historien. Många kvinnor försörjde sig på textilt arbete, men det skedde utanför "offentligheten" eftersom det inte föll inom skrådefinitionen. Den textila traditionen bär på ett rikt kulturarv, och kvinnors förtrogenhet med textilt arbete och textilt material har djupa historiska rötter. Utan överdrift kan sägas att det textila arbetet intar en central plats i kvinnokulturen (Knyppling nu 1994 s.15).

Det textila området är inte bara en berättelse om ett kulturarv som förvaltats av kvinnohänder. Det textila lönearbetet utgör ett av de mörkaste kapitlen i kvinnohistorien. Inom knyppling och broderi, de mest statusladdade lyxhandarbetena exploaterades kvinnor allra mest hänsynslöst. "Ofta skolades flickor in i späd ålder, när deras fingrar var mjuka och böjliga, deras syn skarp. För att efter par decennier vara förbrukade, halvblinda, snedväxta, lungsiktiga" (Knyppling nu 1994 s.16).

2.2 Syfte

Mitt syfte med uppsatsen är att studera kvinnor och knyppling kopplat till kvinnokultur. Jag vill försöka synliggöra kvinnorna bakom knypplingen, de som tillverkat spetsarna, de som har försålt dem och i viss mån även de som använt de knypplade spetsarna.

2.3 Frågeställningar

Knyppling och knypplad spets kan främst förknippas med tre områden. Det första gäller själva framställningen av den knypplade spetsen, knypplingen. Därefter följer försäljningen av den knypplade spetsen, vilket antingen skedde via så kallade förläggare som köpte upp och försålde spetsen, eller via så kallade spetsgångare som vandrade runt i Sverige och sålde spetsar. Inom det tredje området finner vi de personer som köpte och använde spetsen.

Några frågeställningar som jag undersökt är:

Vilken klasstillhörighet och vilken kultur rådde inom de tre grupperna utförare, förläggare och spetsgångare?

Hur såg relationerna ut mellan grupperna?

Vilken betydelse har arbetet med textilier och handarbete haft socialt, kulturellt och ekonomiskt?

Hur har man från feministiskt håll sett på kvinnor och textilt arbete?

2.4 Avgränsningar

De tidsperioder som studeras handlar främst om 1800-talet och delar av 1900-talet. Under den tiden skedde många förändringar inom såväl lagstiftning som i samhället i stort, och dessa förändringar gällde både yrkesområden och kvinnans ställning.

Det finns flera olika typer av knyppling som exempelvis knyppling från Skåne, Dalarna Hälsingland med flera landskap. Min uppsats fokuserar på den teknik som används i Vadstenaspetsen, den mest spridda knypplingen i Sverige, som har sitt ursprung i den flandriska traditionen. Vadstenaspetsar förknippas förstas främst med Vadstena, men de

som framställde spetsarna kom inte enbart från Vadstena. Västra Stenby, Fivelstad, Hagebyhöga och Orlunda är exempel på andra orter där knypplingen var utbredd, och dessa orter ligger i närheten av Vadstena. Även i Motala fanns många knypplerskor. Min uppsats kommer främst att geografiskt handla om Vadstena med omnejd och Motala med omnejd.

3 Metod och källmaterial

Uppsatsen har gjorts i form av litteraturstudier, arkivstudier och studier av tidningsartiklar i form av äldre urklipp. Jag har även haft tillgång till äldre bandade intervjuer med knypplerskor. I min B-uppsats ”Kvinnors företagande inom handeln med Vadstenaspetsar” beskrev jag spetsförläggarna i Vadstena. Från uppsatsen har jag hämtat uppgifter angående spetsförläggarna.

Min studie har jag lagt upp i enlighet med de råd och anvisningar som finns i ”Att skriva uppsats – handbok för uppsatsskrivande i historia”, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur Linköpings universitet 2006.

Via mail har jag haft kontakt med forskare Louise Waldén, doktorand Lena Dahrén och förste antikvarie och doktorand Anneli Palmköld. Dessa har tillsammans med filosofie doktor Kristina Malmberg givit mig många intressanta förslag på litteratur. Genom litteraturgranskningen har jag tolkat och sammanställt undersökningsmaterialet.

Det finns inte mycket dokumenterat kring de kvinnor som på olika sätt varit involverade inom knypplingens område. I olika böcker och skrifter finns en del berättat om kvinnorna som bedrev förläggarverksamhet. Om knypplerskor och spetsgångare finns ännu mindre kartlagt och skrivet. För att få fram relevanta uppgifter i ämnet har jag fått använda mig av en mängd litteratur.

De bandade intervjuerna har jag fått låna av filosofie doktor Kristina Malmberg. Intervjuerna är inspelade på 1970 och 1980-tal och har aldrig tidigare använts. Jag betraktar dessa inspelningar som mycket värdefulla eftersom de intervjuade personerna och andra samtida knypplerskor inte längre finns kvar i livet. I dag finns inga möjligheter

att av nu levande personer få direkt information om äldre knypplerskors liv och förutsättningar.

Från olika arkiv har jag tagit fram uppgifter och då framförallt på knypplerskor. Jag har använt mig av material från Linköpings Föreningsarkiv, Dödboken och Folkräkning 1900 (Östergötlands län). När det gäller Dödbok och Folkräkning 1900 har jag arbetat med materialet på Landsarkivet i Vadstena.

Uppgifter om knypplerskor har jag även sökt via gamla tidningsartiklar. Fram för allt har jag använt mig av de klippböcker som är bevarade efter min mamma. Tidningsartiklarna kommer främst från lokalpressen som Motala Tidning och Correspondenten.

Jag har också försökt att sammankoppla uppgifter från arkiven med tidningsartiklarna för att därigenom få en bild av viktiga personer inom knypplingen.

Att söka information om framförallt knypplerskor innebär svårigheter. I officiella arkiv finns inte så mycket uppgifter att hämta. Gamla tidningsartiklar står förmodligen inte för exakt sanning, men de ger en bild av personerna som är intervjuade. Tidningsartiklarna speglar även den tidens språk. De inspelade banden har enligt min uppfattning ett mycket stort värde.

4 Forskningsläget

Framförallt var det kvinnor som engagerade sig i hantverket knyppling, och dessa kvinnor sysslade med att komponera spetsar, sticka mönster och knyppla spetsarna. Kring de flesta av dessa kvinnor finns mycket litet dokumenterat. Källorna och skildringarna om vardagen kring dem som komponerade spetsar, stickade mönster och knypplade spetsar är mycket fåtaliga.

Från 1962 finns en skrift av Axel Hörlén, Folklivsarkivet i Lund med titeln ”Knyppling och knypplerskor i södra Ingelsta härad”.

Den enda avhandling om spetsar som finns är filosofie doktor Kristina Malmbergs avhandling ”Knyppling ett hantverk med spets” 2000. Avhandlingen handlar om kvinnor och knyppling i estlandssvensk tradition. Det pågår också forskning inom området då den

tidigare spetskonsulenten vid Föreningen Svenska Spetsar, Lena Dahrèn, håller på att doktorera om knyppling.

Försäljningen av de färdiga alstren skedde främst via förläggare eller spetsgångare. Kring dessa grupper finns något mera dokumenterat. Uppgifter om spetsgångarna har dokumenterats i Marianne Anderssons skrift "Spetsgångare i Vadstena" 2003. Spetsgångarna utgjordes av en grupp personer som gick långa sträckor för att sälja knypplade spetsar. Det material som använts för att beskriva spetsgångarna är framförallt passjournaler som upptar förteckning över de inrikes pass som utfärdades. Här finns namn, yrke, resmål samt ändamålet med resan angivet. Förutom spetsgångarna innehåller skriften en förteckning över spetshandlare i Vadstena, och här har uppgifterna tagits fram via Dödbok och Begravningsbok. Det finns en C-uppsats i Etnologi skriven av Ingrid Metelius 1972, med titeln "Spetsknyppling och spetshandel i Vadstena under 1800- och 1900-talen".

Flera uppgifter om knyppling och spetshandel finns i de böcker och skrifter som är framtagna om Vadstena av Föreningen Gamla Vadstena. Här återfinns bland andra Elisabet Hollman-Johanssons "Jag minns mitt barndoms Vadstena" 1958, och Sven Bergmans "Seklernas Vadstena" 1955.

Kvinnliga företagare har historiskt sett varit mycket osynliga och först under senare år kommit mera i blickpunkten. Från 1840-talet och hundra år framåt var kvinnors registrerade förvärvsverksamhet låg. Det var svårt för kvinnor att finna en försörjning och antalet yrken som stod öppna för kvinnor var inte så många (Sundin och Holmqvist 1989 s.13). Huvudregeln under tidigare århundraden var att handel och hantverk utgjorde manliga sysselsättningar (Sundin och Holmqvist 1989 s.17).

Maskuliniseringen av företagaren är så stark att kvinnors företagande blir en avvikelse. Det finns företagare och så finns det kvinnor som är företagare. Kvinnan framställs alltså som undantaget (Sundin och Holmqvist 2002 s.199).

5 Definitioner

5.1 Allmänt om kultur och textil

Kultur kommer från latinet och står för odling, ursprungligen av jorden. I mera vidsträckt betydelse är kultur alla mänskliga verksamheter samt andliga och materiella resultat av dessa verksamheter, som förs vidare till kommande generationer (Bra Böckers Lexikon 1973).

Textil kommer från det latinska ordet textus som betyder vävnad. Textilt hantverk handlar bland annat om konst, kulturarv, teknik och estetik. Den ordagranna betydelsen på "hantverk" och "handarbete" är handens arbete, men det finns olika betydelser eller uppfattningar om vad orden står för. Hantverk kallas sådan produktion av varor eller tjänster där den arbetande behärskar hela arbetsprocessen, som gott kan utföras med viss hjälp av maskiner men inte är uppdelad i tempoarbete (Bra Böcker 1977). Hantverk förknippas mera med yrkesskicklighet, professionalitet, specialisering – och män. Handarbete är mera ospecificerat liksom många av kvinnors traditionella områden som exempelvis vård och städning. Handarbete förknippas så gott som alltid med kvinnor (Knyppling nu 1994) .

5.2 Knyppling

Spetsar kallas de textilier som består av genombrutet mönstrat arbete. De kan vara sydda, knypplade, flätade, språngade, virkade eller sydda av gamla flättekniker. Knyppling har utvecklats av gamla flättekniker och uppstod troligen i Italien vid 1500-talets mitt (Bra Böckers Lexikon 1973).

Knyppling är en metod att framställa spetsar alltifrån traditionell längdspets, bildknyppling, till moderna abstrakta konstverk. Till sin hjälp har man en knyppeldyna, eventuellt ett pappersmönster som underlag samt garn och nålar. Knyppling är en flätteknik som består av två moment – korsning och vridning (Malmberg 2003 s.9). Vadstenaknyppling, även kallad finknyppling, har sina rötter i Flanderns högt specialiserade knypplingstradition. Varje moment hade sina yrkesgrupper, konstnären som komponerade mönstret, konstruktören som överförde skiss till knyppelteknik,

uppstickaren som stack hål i pappersmönstret och till sist knypplerskan som nästan alltid var en kvinna (Knyppla nu 1994 s.15).

Det finns en allmän uppfattning att teknik tillhör män och att textilt arbete, handarbete, tillhör kvinnor. Om man studerar vävning ser man att det är ett mycket tekniskt område. Vävnotor är komplicerade uträkningar som ska följas vid uppsättningen av väven. Garnåtgång per kvadratmeter ska räknas ut mm mm. Knyppling är också mycket komplicerat. Att sätta upp en spets, tolka mönstret och knyppla sätter man sig inte bara ned och utför, det fordrar kompetens, kunskap och erfarenhet.

5.3 Spetsgångare

En spetsgångare kunde vara ombud för en eller flera spetsförläggare, men spetsgångaren kunde också vara självständig försäljare. De vandrade från ort till ort och sålde spetsar. I ”Spetsgångare i Vadstena” har Marianne Andersson via passjournaler tagit fram uppgifter på spetsgångarna. Passjournaler är förteckning över personer som fått inrikes pass utfärdade. Namn, yrke, resmål samt ändamål med resan anges. Av spetsförsäljarna var 66% kvinnor och 34% män och 50 % av resorna gick till Stockholm och Göteborg. Omfattningen av spetsgångarverksamheten avtog successivt men levde kvar en bit in på 1900-talet (Andersson 2003).

5.4 Spetsförläggare

Spetshandlarna kallades förläggare, och enligt förlagssystemet hade en spetshandlare ett antal knypplerskor/knypplare knutna till sig. Handlaren förlade eller tillhandahöll mönster och garn och betalade sedan knypplerskan/knypplaren för den färdiga spetsen. Spetsarna såldes i förläggarens butik, hem eller genom kringvandrade ombud de så kallade spetsgångarna. Spetsarna distribuerades också till beställande kunder över hela landet (Andersson 2003 s.10). Man kan säga att spetshandlarna eller förläggarna utgjorde länken mellan knypplerskorna och kunderna. Därigenom var deras ställning ganska stark, de kände till omvärlden, mode och trender och kunde på så sätt påverka utvecklingen inom spetshanteringen. Deras ställning var också finansiellt en helt annan än knypplerskornas. Förläggarna hade ofta sitt intresse för och sin insikt i knyppling så att säga i blodet, och de

byggde sin verksamhet på nedärvda familjetraditioner (Östergötlands läns hemslöjdförening 1955 s.14).

I Sverige har de flesta spetshandlarna varit kvinnor. I Vadstena fanns det under 1800-talet flera spetsfamiljer eller spetsförläggare som organiserade knypplandet via knypplerskor och försäljning i hemmet, i affär eller genom spetsgångare. I andra länder som Storbritannien och Danmark var knyppling storindustri och framträdande spetshandlare utgjordes framförallt av män (Malmberg 2000 s.133).

5.5 Användningsområden för spetsar

Knypplade spetsar kan användas som spets på lakan och örngott, prydnadsdukar, gardiner, kragar och annan utsmyckning

Spetsar har genom århundraden prytt såväl kungar som drottningar, och spetsprydda kläder har varit ett tecken på status och ställning. Den katolska kyrkan var bland de allra första att pryda sina textilier med spetsar för att markera makt och rikedom (Malmberg 2003 s.16). Sveriges stormaktstid ger återklang i adelns dyrbara och eleganta klädsel, Gustav II Adolf bar breda spetskragar och gyllene metallspetsar på skor, skärp och stövlar. Vid prinsessans Louises bröllop 1869 köptes spetsar för 372:45 riksdaler riksmünt. Enligt hovräkenskaperna ingick spets upptill 157 meter i leveransen. Beställningarna från hovet kan ses som ett medvetet socialt och ekonomiskt stöd för att bevara kunskap och kvalitet inom knyppekunsten (Dahrén 2001). De högre ståndens herrar och damer prydde klädedräkten med dekorativ spets för att framhäva dess elegans och kostbarhet. Därmed betonades förmodligen bärarens privilegium att inte behöva kroppsarbete (Knyppla nu 1994 s. 44).

Knypplad spets har också under århundraden även använts på kyrkliga textilier som mässhakar, skrudar och antipendier.

Brudutstyrlar var ofta en lång historia mellan mor och dotter och hade ett samband mellan traditionell kvinnoflit, sykorg, nål och tråd. Lakan och underkläder var produkter av kvinnlig tid, kvinnligt arbete och kvinnlig initiation. Sedan sekler var samlandet till utstyrlar kvinnors ansvar och utstyrseln representerade något väsentligt i kvinnors liv

(Rundquist 1989 s.202). Rundquist (1989 s.208) beskriver hur en dotter rustas med linne inför giftermålet. Bland annat beställdes 24 alnar Vadstenaspets vilket skulle pryda 4 par lakan och örngott, troligen för sängkammarsängen.

På världsutställningen i Wien 1873 fanns en svensk utställning om kvinnoarbete. Föreståndare på utställningen var läraren Jenny Rosander. Hon skrev och bad att man skulle skicka så mycket Vadstenaspetsar som kunde åstadkommas. Spetsarna tillhörde det som fick säljas på utställningen (Danielsson 1991 s. 88).

I ”Handbok för hemmet” skrivs : ”På linnen kan mer eller mindre arbete i spetsväg nedläggas. Sålunda är det inte nog att förse lakan och örngott med mellanspetsar och hålsöm, utan de kantas även med spetsar som kan vara knypplade, handsyddas eller vävda. Dyrbarast är naturligtvis de förra. Spetsar sätts också rikt på damernas dag-och nattlinnen ävensom på damkalsonger och vita underkjolar. Med ett ord sagt, spetsar ha en utomordentlig stor användning i damgarderoben och många kvinnor rentav vurma på spetsar liksom andra diamanter, med vilka för övrigt många slags spetsar tävla i dyrbarhet. Spetsknyppling hör också flerstädes till hus-och hemslöjden, och särskilt berömda i detta hänseende är Vadstenaspetsarna” (Nordén 1913 s.539).

6 Bakgrund

6.1 Knyppling i Vadstena

Vadstenaknypplingen är den mest kända och spridda knypplingskonsten i Sverige och den har sitt ursprung i den flanderska knyppltraditionen. I Vadstenatraditionen arbetar man med efter mönsterbunden metod. Här används en platt dyna med en liten rulle i mitten där pappmönstret sätts fast. Mönstret har uppstuckna hål och uppritade hjälplinjer. Under knypplingens gång sätter man nålar i hålen för att fästa de knypplade slagen (Malmberg 2003 s.9).

Vadstenaknypplingens ålder och ursprung har varit rätt omdiskuterad. Själva knypplingstekniken har gamla anor, och från medeltidens slut finns exempel på knypplade alster. Knypplingen var tidigt känd i Vadstena och i stadens äldsta bevarade dombok

(1577-1610) redogörs för en rättegång år 1594 rörande en stulen skjorta vars ärm var försedd med knyppingar. Det finns visst fog för att knypplingen härstammar från klostret (Handledning i knypping 1955 s.1, 2). Enligt muntlig tradition kom knypplingen via klostret, men det finns inga säkra belägg för detta. År 1978 fann en plåtslagare en knyppelpinne i västra trappornet på Vadstena slott, som enligt uppgift bör dateras till omkring år 1600 (Johansson 1995 s. 4).

På 1600-talet instiftades Krigsmanshuset i Vadstena där soldater som skadats under de långvariga krigen skulle kunna omhändertas. Under de år verksamheten bedrevs, 1647-1770, var ca 600 personer intagna eller anställda. Ända upp till 222 personer beräknas samtidigt ha kunnats beredas husrum och uppehälle vid krigsmanshuset. De inskrivna hade också rätt att ha sina familjer med sig (Bergman 1955 s.414 och 416). Av allt att döma var det i krigsmanshuset spetsknypplingen, som skulle göra Vadstena så omtalat och berömt, introducerades. Det anses att det var gratialisterna (i äldre tid pensionstagare från Flottans pensionskassa och Vadstena krigsmanshuskassa Bra Böcker 1977) och deras fruar som började med detta konsthantverk (Sträng 1973 s.27). Därefter lär knyppelkonsten spritt sig i Vadstena med omnejd så att ”nästan alla flickor och andra qwinfolk som ännu äga god syn, hanterade knöppeldynan från morgon till qväll” (Trotzig 1957 s.7).

Under 1800-talet avtog bruket av spetsar som modevara, men trots detta utövades spetsknypping i Vadstena med omnejd i betydande omfattning, och på 1870-talet fanns mer än 800 knypplerskor verksamma (Johansson 1964 s.10). I och med industrialiseringen och möjligheten att framställa maskingjorda spetsar ändrades förhållandena för såväl knypplerskor som förläggare. Industrialismen medförde att det uppstod en ojämlik konkurrens mellan nymodiga, maskingjorda främst importerade spetsar och de handgjorda knypplade spetsarna (Dahrén 2001).

För att rädda Vadstenaknypplingen tog Föreningen Svensk Hemslöjd 1903 ett betydelsefullt initiativ genom bildandet av Vadstena Knyppelskolor under ledning av fru Ingeborg Petrelli. År 1947 överläts verksamheten på ”Utskottet för Vadstenaspetsar” inom Östergötlands läns hemslöjdsförening. Vid övertagandet ändrades namnet till Utskottet för Vadstenaspetsar och Knyppelskolor (Handledning i knypping 155 s.15). Föreningen Svenska Spetsar bildades 1962, och sedan fyra år tillbaka finns hela verksamheten i

Vadstena. Föreningen har en omfattande kursverksamhet, driver affärsverksamhet och producerar knyppelmönster via ett specialgjort datorprogram. Mönstren distribueras via postorder såväl inom som utom Sverige.

6.2 Vadstena

Vid 1700-talets mitt var Vadstena inte mycket annat än en by. År 1753 inrättades Kammarduksfabriken i slottet och därmed följde ett uppsving för orten (Bengtsson 1954 s.13). Undersökningskommissionens motivering till inrättandet var ”Det folket i staden som överallt på knypplande av utländsk tråd äro begivna, skola lätteligen till linspinning låta sig anvisas” (Bergman 1955 s.349). Som mest sysselsattes 237 personer, och till fabriken kom franska batistvävare (Sträng 1973 s. 29). Även spetsknypplerskor från Flandern och Pommern kom till Vadstena för att genom undervisning ”bringa slöjden till fullkomlighet” (Dahrén 2001).

I början på 1800-talet skedde inga förändringar i folkmängden, och år 1816 hade staden endast 1444 invånare (Sträng 1973 s.34). Klosterkyrkan ställdes i ordning, de forna klosterlokalerna uppläts till Vadstena Hospital, ny bebyggelse tillkom, och alltfler adelsfamiljer fann Vadstena attraktivt och flyttade in i staden (Sträng 1973 s.33). ”Herrarna hade sitt stamhåll på klubben, där de spelade kort, pratade politik och hämtade krafter mellan slagen vid ”brännvinsborden”, långpipan och kaffekoppen: Damerna samlades till tekonseljer och kafferep, och familjerna tävlade med varandra att giva middagar och supéer, där dansen trädde långt in på småtimmarna” (Bengtsson 1954 s.14).

Vadstena har sedan klostertiden haft sjukvårdsinrättningar, här har funnits kurhus, hospital och lasarett. Sjukvården har satt sin prägel på staden och många personer har därigenom varit sysselsatta med sjukvård och fått sin utkomst därifrån.

Under 1800-talet fanns flera spetsfamiljer som organiserade spetsknypplingen som hemarbete för att därefter försälja de färdiga produkterna. Omkring 1870 fanns det fler än 800 knypplerskor i Vadstenatrakten (Johansson 1964 s.10). Spetsen såldes över hela landet bland annat genom spetsgångare.

1832 var östgötadeln av Göta Kanal färdig, och tilltron till Vadstena som sjöstad var stor. Företagsverksamheten var under senare delen av 1800-talet utan tvekan stor, men staden präglades också av katastrof när såväl banken som sockerbruket gick i konkurs. Under 1900-talet ökade befolkningen så sakta. År 1910 valdes för första gången en socialdemokrat in i stadsfullmäktige, och år 1919 kom även två kvinnor in. Vadstena betraktades som ett religiöst och kulturellt centrum (Sträng 1973 s.41).

6.3 Motala

På 1700-talet hade kvarnarna och fisket vid strömmen den största betydelsen för Motala by. Charlottenborgs slott, kyrkan och Strömbro är i stort sätt de enda byggnader som minner om det förindustriella Motala. På 1800-talet kom Motala Verkstad vid sidan av köpingen att bilda ett eget samhälle. Här fanns egen sjukvård, eget Folkets Hus, teater och föreningsliv, Sveriges första Konsumförening och många arbetarbostäder. Ända fram till 1892 behöll Motala Verkstad sitt ansvar för arbetarfamiljernas sociala trygghet och då först tog det allmänna över. Byggandet av Göta Kanal hade stor betydelse för utvecklingen av Motala. Under första delen av 1800-talet fanns ett femtiotal engelsmän värvade för att med sin specialkunskap utveckla Motala Verkstad och driva kanalbyggandet framåt. Under 1800-talets senare del fanns åtta bryggerier vilka utgjorde en lönsam livsmedelsindustri i Motala. Under senare delen av 1800-talet uppstod flera industrier som tog tillvara tillgången på vattenkraften i staden (Motala Verkstad och Göta kanal 2003).

År 1845 utfärdade Oscar I reglemente för Motala köping. Motala Köping och Motala verkstad hölls administrativt åtskilda fram till 1948. Slutet av 1800-talet var ett viktigt skede i Motalas utveckling eftersom stadens utveckling nu inte bara var en funktion av Motala verkstads kraft. Många nya industrier tillkom och Motala utvecklades till en industristad (Motala100 år 1981).

6.4 Lagstiftning

För att förstå villkoren för kvinnors yrkesarbete och kvinnors företagande måste man känna till den historiska bakgrunden både vad gäller lagstiftning och kvinnors allmänna förutsättningar. Under 1800-talet var näringslivet fram för allt präglat av skråväsendet,

men även andra regleringar styrde. Lagstiftningen reglerade mycket noga vem som hade tillgång till olika försörjningsmedel, och detta hängde samman med vilket stånd man tillhörde, vilket kön man hade och i viss mån på ens ålder. Allmänt gällde att kvinnor inte hade tillträde till reglerade yrkesområden (Göransson 2004 s.104).

År 1846 kom lagen om näringsfrihet och kvinnorna behövde inte längre söka dispens för att driva handel och hantverk, men samtidigt skärptes målsmanskapet, exempelvis fick inte gifta kvinnor starta hantverk eller fabrik. Den gifta kvinnans självständighet beskars alltså ytterligare och gifta kvinnor stod ända fram till 1921 under makens förmyndarskap.

Ogifta kvinnor som ville starta företag fick först begära att bli myndigförklarad, men en änka fick fortsätta med den avlidne mannens verksamhet (Göransson 2004 s.106). Inom handel kom jämlikheten inte att påverkas så mycket av 1846 års lag. Enbart vissa branscher öppnades för kvinnor som nipperhandel, klädmakeri, mångleri, tobakshandel och försäljning av nålstolskram (Sundin och Holmqvist 1989 s.18).

I handelsordningen § 4 reglerades kvinnors handel: ”Välfrejdade kvinnor, som förete betyg om försvarlig kristendomskunskap, vare oförhindrade att i stad idka nipperhandel, klädmakeri, mångleri, tobakshandel samt försäljning av så kallat nålstolskram, med villkor att för ogifta kvinnor, att de blivit myndiga förklarade, och för gifta, att deras män därtill lämnat samtycke och för deras förbindelse ansvara” (Bladh 1991 s. 68).

Det fanns naturligtvis också andra hinder för kvinnors företagande, och det främsta hindret var troligen av finansiell karaktär. För mycket små verksamheter drivna av personer rubricerade som självförsörjare blev villkoren mindre reglerade. Denna grupp intog en mellanställning mellan företagare och arbetare (Sundin och Holmqvist 1989 s.10). En självförsörjare kunde sägas arbeta med sina egna händer, och självförsörjaren som oftast var en kvinna behövde inte begära att bli myndig. Det är också ett känt faktum att dåliga tider initierar ett livligt så kallat brödföretagande. Namnet kommer av att människor startar eget för att få bröd för dagen (Sundin och Holmqvist 1989 s.12).

År 1864 fattades beslut som innebar en rejäl utökning av näringsfriheten. I den nya ”handels-samt fabriks- och hantverksordningen” sades att ”svensk man eller kvinna är berättigad att idka handels- eller fabriksrörelse, hantverk eller annan hantering; ” Men även efter 1864 behövdes etableringstillstånd ibland sökas” (Sundin och Holmqvist 1989

s. 10). År 1874 fick gifta kvinnor rätt att själva förfoga över sin arbetsinkomst, ”om de kunna förtjäna något” (Göransson 2004 s.111).

I den kungliga förordningen om utvidgad näringsfrihet från 1864 befriades husfliten/hemslöjden från alla former av registrering och pålagor så länge den bedrevs av ”landtman” med hjälp av hushållets medlemmar (Danielsson 1991 s.30).

När kvinnan stod under mannens förmyndarskap var det oftast änkor som kunde göra yrkeskarriär. Man kanske kan säga att först måste mannen dö innan hustrun kunde gå ut och börja arbeta. Ensamstående kvinnor eller änkor kunde yrkesarbeta, alltså ju mera avvikande från normen desto större möjlighet och utrymme fanns för försörjning. Det fanns naturligtvis också ett tvång för en ensam kvinna att kunna försörja sig själv.

6.5 De olika stånden

Mellan åren 1527 och 1866 bestod riksdagen av representanter från de fyra stånden; Ridderskapet och adeln, Prästerståndet, Borgarståndet och Bondeståndet. Adeln som var talrikast representerat utgjorde det ledande ståndet och hade också förmånen att yttra sig först i alla frågor. År 1863 utarbetade justitieminister Louise de Geer ett förslag till en folkvald tvåkammarriksdag. I december 1865 skedde slutna omröstningen, och reformen vann med en måttlig men klar majoritet. Gränsen för rösträtt sattes vid en årsinkomst på 800 riksdaler eller innehav av fastighet av ett värde på minst 1000 riksdaler. Bara ca fem-sex procent av befolkningen – och endast män - var röstberättigade Dessa gränser uteslöt den icke jordägande befolkningen och städernas arbetare. Borgerligheten befäste sin dominerande ställning i samhället genom att bland annat lägga ner pengar på kultur (Dahlberg 2003 s.172). Från 1870-talet expanderade näringsliv och ekonomi, och såväl industri som nyföretagande samt exploatering av nya idéer utvecklades med stor hastighet (Dahlberg 2003, s.194).

7 Teori

I ”Vad är kvinnohistoria” skriver Yvonne Hirdman ”att det är viktigt att man berättar *andra* historier än de stora händelserna. När man berättar om *hur* kvinnor levde framträder

kvinnohistoria (Hirdman 2004 s.14). I dessa andra historier tycker jag att såväl knyppling och knypplerskor, som handeln med spetsar ingår.

Genusstudier är studier av det abstrakta könet, vilket innebär att man tittar på hur män och kvinnor uppfattas, vilka möjligheter och rättigheter samt vilket utrymme man tagit i världen. Hirdman menar att begreppet genus kan användas som redskap för att analysera ord som ”manlighet” och ”kvinnlighet”, lägga det under luppen och undra: Hur skulle en kvinna vara och se ut under en viss tid? Vilken roll spelade dessa uppfattningar om män och kvinnor för samhällets ekonomiska och politiska ordning? Vilka grindar stängde hustrun ute från ”det offentliga” och vilka grindar öppnades för mannens tillträde? (Hirdman 2004 s.18).

Vidare skriver Hirdman (2004 s 19,20) att det finns två principer som sammantaget skapar kvinnans underordning. Det första utgörs av principen att män och kvinnor ska hållas isär, det vill säga de ska inte göra samma saker eller det ska inte vara på samma sätt. Den andra principen är att mannen uppfattas som norm, och alltings mått för det som är mänskligt. Orden avslöjar sin hemvist, arbete är ett ord som i första hand beskriver det män gör.

Samhällets ekonomi, kultur och politik har genom århundraden formats av idéer om hur män och kvinnor ska vara och vad de ska göra och hur de ska förhålla sig till varandra. Underordning av kvinnor beror inte på att kvinnan av naturen *är* underordnad, utan ”kvinnligt” och ”manligt” skapas olika i kulturer, i olika tider och i olika sociala skikt (Hirdman 2004 s.17).

Textilt arbete förknippas oftast med kvinnor. I boken ”Den feminina textilen” för vilken Louise Waldén och Birgitta Svensson (2006) varit redaktörer skriver de ”Tiden är nu inne för att lyfta fram den feminina textilen på dess egna villkor och samtidigt ge den en rättmätig status i samhällets kulturarvstänkande”. De skriver vidare ”att det textila arbetet är tydligt könskodat som kvinnligt, och att det ingått i ett tvingande genusmönster, men att det också varit möjlighet till verksamhet och utveckling, till inflytande och makt” (Waldén och Svensson 2006 s.8). Att textilen betraktas som feminin har gjort att den, liksom många andra verksamheter med kvinnliga förtecken fått låg status i samhället.

Ett skäl till att det husliga yrkesområdet nedvärderades berodde på att kunskaperna hörde till hemmets och kvinnornas sfär. Man bortsåg från den kunskap som krävdes för att framställa t ex textilier. Kunskaperna blev aldrig beskrivna eller kodifierade i ett särskilt yrkesspråk, de förvaltades av kvinnorna inom hemmen, och vidarefördes muntligt och via praxis till kommande generationer. Inom skråverksamheten fanns yrkestermer, bedömningar och betygsättningar som professionaliserade yrket. Allt detta innebar att kvinnors kunskaper och insatser på området fördunklades. (Danielsson 1992 s. 52).

Det finns en kvinnokultur och den är stark och omfattande, skriver den norska professorn i socialpsykologi, Berit Ås. Normer, värden och standarder för kvinnors beteenden överförs från generation till nästa och framträder genom sociala mekanismer som är otillfredsställande beskrivna och illa förstådda. Hon menar att denna kvinnokultur är osynlig, och att den ideologi som särpräglar kvinnokulturen härstammar från kvinnors deltagande i den oavlönade produktionen (Ås 1982 s. 35).

Louise Waldén (1990 s. 253) menar att det är viktigt att inte blanda ihop kvinnokulturbegreppet med kvinnans "natur". Kvinnokultur är inget man föds med utan den växer fram ur arbetets villkor. För att kvinnokultur ska bli synligt och kunna påverka samhällets värderingar krävs att kvinnor finner former för att uttrycka kvinnokulturens värderingar i ord och handling.

För att förstå hur klasskillnaderna slår igenom i kvinnokulturen är broderiet en användbar symbol. Kvinnors klasstillhörighet har bestämts av vilka män de hört ihop med, som döttrar eller hustrur. I hemmets obetalda arbete var tid, inte pengar, värdemätare. Broderiet var onyttigt och tidskrävande, och det var ett sätt att markera att man hade råd att slösa med tid. I bondeklassen var det de välbärgade kvinnorna som hade möjlighet att brodera. I överklassen hade kvinnorna en dekorativ funktion, och att befria kvinnan från nyttigt arbete var en statusfunktion för mannen. I de egendomslösa klasserna hade broderiet mycket litet att göra med kvinnlighet, onyttiga och skönhet. Brodera gjorde man före att överleva (Waldén 1990 s.93).

Broderandet degraderades från manligt yrkeskunnande till kvinnlig egenskap. Det finns många sådana exempel i historien. Det handlar inte så mycket om *vad* som görs utan mera om *vem* som utför arbetet och *var* det sker.; i eller utanför hemmet. Förändringen tycks

alltid resultera i bibehållen hierarki mellan manligt och kvinnligt arbete (Waldén 1989 s.8).

Anneli Palmsköld (2005 s. 4) skriver att för dem som tillhörde borgerligheten var det, i motsats till lönearbete, en tillåten kvinnlig sysselsättning att sy och brodera. Färdiga arbeten användes främst till försköna det egna hemmet och höja dess anseende. Broderandet kom att förknippas med borgerlig fritid och amatörism, inte med professionell verksamhet. Om mannens liv var professionellt så var kvinnan amatör. Tillhörde mannens liv det offentliga så tillhörde kvinnans liv det privata hemmet. Om mannen var aktiv och utåtriktad så var kvinnan passiv (Palmsköld 2005 s.2).

Textilt arbete var en del av den formella utbildning som borgerliga flickor fick, antingen inom hemmen eller i privata skolor.

Angela Rundquist har i sin bok "Blått blod och liljevita händer" beskrivit kvinnokulturen inom de aristokratiska familjerna i Sverige under 1800-talet. Dessa kvinnor tillhörde ett skikt vars kultur har haft ett stort inflytande. De förnäma damerna var inte bara aktiva i ett formaliserat umgängesliv, utan det mera vardagliga livssammanhanget organiserades av deras strategier, önskingar och ambitioner. Det fanns ett kvinnligt symbolspråk som yttrade sig i familjeceremonier, heminredning, klädedräkt, i broderandet och räknandet av linne (Rundquist 1989 s.20). Rundquist menar vidare att en ökad kunskap om kvinnohistoria går att få genom att undersöka föremål, platser, tider och beteenden där kvinnor dominerar oavsett klasstillhörighet. Dessutom anser hon att så länge "eländesforskningen" ensidigt bestämde inriktningen på kvinnoforskningen var inte överklassens kvinnor de mest angelägna studieobjekten. De behövde inte, som många andra kvinnor i verklig ekonomisk och social misär, uppvärderas och synliggöras. Moderna kvinnoforskare pekar emellertid på intressanta studier om överklassens institutioner och livsstil. Kvinnor i den etablerade nutida eliten gör som sina släktingar på 1800-talet när de bygger upp sin kulturella och sociala miljö enligt Rundquist (1989 s. 21)

Ulla Wikander refererar i kapitlet "Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi " i "Kvinnor mot kvinnor" till "Vi människors" redaktör Louise Waldéns besök i USA 1971. Louise Waldén som även var aktiv i Grupp 8 var djupt imponerad av den nya så kallade *cultural*

feminism. Hon lanserade 1973 begreppet kvinnokultur i ”Vi människor”. Bredvid artikeln 11 oktober 1975 fanns en ruta som frågade ”vad är kvinnokultur, konkret?”

/Kvinnokultur/ Det är att erkänna kvinnans **egen historia**, som bakgrund för **eget** liv och **egenvärde** (Anna-Lisa Bäckman). Det är kvinnans **eget språk** (Annika Nordin) och **hennes bildspråk** (Anne Lidén). Det är vidare den **kvinnliga** brukskulturen – **heminredning, hushållsarbete, handarbete**: med utgångspunkt från hur dessa sysslor från början haft viktiga samhällsfunktioner.....

Med kvinnlig kultur menar vi ungefär **kultur som skapas av kvinnor**, men också **kultur som berättar något om kvinnors verklighet** skrev Louise.....

Ulla Wikander tolkar att det blev högt skattat att syssla med handarbete. Kvinnors förmåga att tolka komplicerade mönster och utföra handarbeten tolkades som kulturella artefakter från kvinnokulturens område. Ulla Wikander menar emellertid att hyllandet av handarbetets roll ledde till en öppen spricka inom kvinnorörelsen. Sprickan kan beskrivas som en motsättning mellan förespråkarna för en betoning av kvinnors särart (kvinnokulturen) och förespråkarna för jämlikhet via reformering av lagar och avtal. Båda grupperna ville att jämlikhet skulle uppnås, men strategierna var olika. Hon menar också att kvinnokulturen hade positiva drag då den gav kvinnor självkänsla och en upplevelse av att de dög som de var, men hon betonar den negativa sidan och anser att kvinnokulturen inte utmanar männen. Kvinnokulturen förknippas med kvinnas natur och biologi som om det fanns en äkta kvinnlighet i varje kvinna.

I en debattartikel i tidningen Genus skriver Renée Frangeur (Frangeur 2000) att Ulla Wikander begår lustmord på 1970-talets kvinnokultur. Frangeur skriver att Wikander menar att kvinnokulturperioden splittrade och försvagade den nya kvinnorörelsen, och att den var direkt influerad av sociobiologin och att den idealiserade en särartstänkande. Frangeur anser att Ulla Wikander hakar upp sig för mycket på enskilda individer som Louise Waldén och hennes amerikanska kontakter. Louise Waldén hade ändå marginell betydelse för den nya blomstrande kvinnokulturen i kvinnohusen, kvinnofestivalerna, kvinnobokhandlarna osv.

Anneli Palmsköld (2005 s.5) skriver att på 1970-talet ökade intresset och diskussionerna för kvinnans ställning och rättigheter. Samtidigt fanns det också ett ökande intresse för textilt arbete. Böcker och tidningar fylldes med uppgifter om hur man stickade, virkade, vävde, osv. Två linjer gjorde sig gällande i debatten. Den ena linjen ansåg att textilt arbete

var förspild kvinnokraft och ett svek i kampen för lika rättigheter mellan män och kvinnor. Den andra linjen stred för att textilt arbete var en viktig del av det kvinnliga kulturarvet genom att det alltid varit en del av kvinnors liv.

Knyppling har många gånger förknippats med förspild kvinnokraft. De knyppelskolor, Vadstena Knyppelskolor, som grundades av Svensk Hemslöjd 1903 startades dock för att skapa kvinnoarbete och motverka emigrationen (Knyppling nu 1994 s.36).

Yvonne Verdier, som är folklivsforskare i Paris, beskriver i sin bok ”Tvätterskan, Sömmerskan, Kokerskan” tre kvinnoyrken i en liten fransk by. Verdier visar hur de tre personligheterna i byn satt inne med de tre tekniker som befinner sig i hjärtat av själva kvinnokulturen. Yvonne Verdier tecknar en kvinnokultur som präglad av bylivet, men som delvis gått förlorat. Här beskrivs ”bondflickan som går på ängarna och vallar kor samtidigt som hon har stickningen i händerna”. Flickorna fick händerna fulla med handarbete redan första dagen på betena i form av stickning, spetsar och stoppning. Pojkarna däremot fick härja fritt i naturen. De jagade skator, fångade koltrastar, dödade huggormar och så vidare (Verdier 1981 s.195). Parallellt med sticklektionerna ute på betena fick flickorna lära sig sy i skolan. Vid tolv års ålder efter avslutad skolgång hade man två saker med sig; provduken och märkduken (Verdier 1981 s.202). Hon beskriver och betonar vikten av överföring av kunskap mellan generationer. Det är ofta farmodern/mormodern som inviger sondotter eller dotterdotter i olika tekniker.

Textil kunskap har varit en obligatorisk del av kvinnors fostran. Den feminina textilen har använts såväl i skolan som i hemmet för fostran av flickor. De skulle ha något för händer och de fick inte vara sysslolösa. På så sätt lärdes både disciplinering och textila färdigheter (Waldén och Svensson 2005 s. 13).

Begreppet tyst kunskap började användas i Sverige under 1980-talet genom den forskning, som utfördes på Arbetslivscentrum i Stockholm, då man studerade olika slag av yrkeskunskap. Med tyst kunskap avses den praktiska kunskap som är mycket svår att beskriva och all kunskap kan inte beskrivas eftersom mycket av kunskaperna finns inuti människan; i händerna, i kroppen, i huvudet (Knyppla nu 1994 s. 26).

Kvinnliga företagare har historiskt sett varit mycket osynliga och först under senare tid har de kommit mera i blickpunkten. Från 1840-talet och hundra år framåt var kvinnors registrerade förvärvsverksamhet relativt låg. Det var svårt för kvinnor att finna sig en försörjning och antalet yrken som stod öppna för kvinnor var inte så många (Sundin och Holmqvist 1989 s. 13). Huvudregeln under tidigare århundraden var att hantverk och handel var manliga sysselsättningar. Sundin och Holmqvist (2002 s.12) skriver att ett vanligt begrepp när det gäller kvinnors företagande är osynlighet. Vidare säger de att det finns företagare och så finns det kvinnor som är företagare. Kvinnan framställs som undantaget och därmed bekräftas regeln att man – inte kvinna – är företagare (2002 s.199).

I ett program på Kunskapskanalen, hösten 2006, under rubriken Hemslöjden intervjuades Louise Waldén och hon berättar ” Att allt hon skrivit/läst om patriarkatet manlig makt - fanns inom Hemslöjden fast tvärtom. Det var kvinnan som bestämde och mannen som var undantaget”.

8 Undersökningsdel

Knyppling har både en social och kulturell historia. Här finns värdefulla textila kulturtraditioner, och den textila traditionen bär på ett rikt kvinnligt kulturarv. Kring kvinnorna som producerade knypplade spetsar finns mycket litet dokumenterat. I de flesta böcker som tar upp knyppling är knypplerskorna i stort sätt anonyma. Med tanke på vilken stor betydelse knypplingen har haft i Vadstenatrakten, så finns det mycket få källor som avslöjar de okända knypplerskorna. Alla aktörer är visserligen inte helt okända, här och var kan man hitta vissa uppgifter på enskilda knypplerskor som på olika sätt gjort sig något kända. Men när det gäller större grupper av kvinnor som knypplade tiger de flesta källor.

Jag har sökt flera olika vägar för att få fram uppgifter om knypplerskor. Dels har jag via Linköpings Föreningsarkiv och Vadstena Landsarkiv letat uppgifter, dels har jag sökt uppgifter i gamla tidningsreportage och då framförallt i min mammas klippböcker om knyppling. Jag har också lyssnat till inspelade intervjuer med flera knypplerskor gjorda av

filosofie doktor Kristina Malmberg på 1970 och 1980 tal. Jag har använt två av intervjuerna.

8.1 Knypplerskor

Enligt Ingegerd Ekberg, tidigare ordförande i Föreningen Svenska Spetsar, skulle det på Linköpings Föreningsarkiv finnas uppgifter på knypplerskor som levererat knypplade spetsar till Utskottet för Vadstenaspetsar, Östergötlands läns Hemslöjdsförening. Jag kontaktade Linköpings Föreningsarkiv och bad att, om möjligt, få uppgifter på knypplerskor födda på 1800-talet som levererat spetsar. Från Linköpings Föreningsarkiv fick jag en förteckning över innehållet i arkivet ”Utskottet för Vadstenaspetsar och knypplerskor inom Östergötlands läns Hemslöjdsförening”. Ur förteckningen fick jag fram namnen på knypplerskor födda på 1800-talet, genom att uppgift om ”debetsedel å preliminär skatt” begärts. I uppgifterna fanns födelseår, namn, postadress, kommun, församling och hemman. Totalt fanns det 47 kvinnor födda på 1800-talet som levererade spetsar. Av dessa kom 14 från Vadstena med omnejd och 14 från Motala med omnejd. Övriga 19 kom från andra delar av Sverige och dessa har lämnats utan åtgärd.

På Landsarkivet i Vadstena sökte jag sedan vidare i Sveriges Dödbok 1947 – 2003 (innehåller uppgifter på personer som avlidit under åren 1947-2003) och fick då fram fullständiga födelsedata, födelseort och civilstånd.

När det gäller de 14 knypplerskorna från Vadstena med omnejd har nio personer varit gifta och blivit änkor, en var fortfarande gift vid dödsfallet och fyra var ogifta. Fyra innehade debetsedel varav fyra änkor och en ogift.

Av de 14 knypplerskorna från Motala med omnejd var åtta personer änkor, tre var ogifta och två var frånskilda. På en person saknas uppgifter förmodligen beroende på att personen avlidit före 1947. Fyra personer innehade debetsedel varav två änkor, en frånskild samt den person där uppgifter i Dödbok saknas

I Dödboken finns det ingen yrkesbeteckning angiven på någon av dessa 28 kvinnor.

Vid förfrågan på Linköpings Föreningsarkiv om när blanketten om debetsedel skickades ut, kan detta ej anges. Men det finns bara en blankett på varje knypplerska så förmodligen har det skett vid ett enda tillfälle.

På Landsarkivet fick jag sedan rådet att söka på knypplerskor i det register som går under benämningen "Folkräkning 1900". Sökningen gjordes på Vadstena – Motala med omnejd. Det visade sig finnas 28 personer med yrkesbeteckningen knypplerskor. Av dessa 28 återfanns 18 från Vadstena med omnejd och 10 från Motala med omnejd. Samtliga 28 var kvinnor. Av de 18 kvinnorna från Vadstena var 14 ogifta och 4 änkor, och från Motala var samtliga ogifta.

Av uppgifterna framgick även familjekonstellationerna. Här fanns rubricering som ensamstående, barn, eller mor. När beteckningen barn angivits har jag översatt det med hemmadotter. Även syskonkonstellation kan utläsas. I fem av familjerna finns fadern och modern till knypplerskorna angivna. Fäderna har yrkesbeteckningar som, murare, förpantningsägare, målare, timmerman, stationskarl medan mödrarna saknar yrkesbeteckning.

I Vadstena består två familjer av mor och dotter (båda knypplerskor= 4 personer), 4 kvinnor bor kvar hemma hos föräldrarna, 7 kvinnor är ensamstående och tre kvinnor står som mor. I Motala är 6 ensamstående, två familjer består av systrar (fyra knypplerskor även kallade hemmadöttrar).

8.2 Tidningsurklipp och tidningsartiklar

Från de tidningsurklipp som finns bevarade efter min mamma, har jag försökt finna urklipp över personer som kan kopplas ihop med namnuppgifter från Linköpings Föreningsarkiv, Dödbok och Folkräkning 1900. Jag har även sökt efter artiklar över knypplerskor, som kan relateras till uppgifterna i de nämnda arkiven, i den tidskrift som Föreningen Svenska Spetsar givit ut.

I Folkräkning 1900 finner jag Gustava Jonsson född 1842 i Rogslösa. I registret står hon som knypplerska, änka och mor. Till familjen hör en dotter Maria Elisabet Johansson född 1878 och i registret står hon som knypplerska, ogift och barn. I Föreningen Svenska

Spetsars tidskrift (februari 1992) finns en artikel ”Min mor - en knypplerska”. Här berättar sonen Erik Svensson om modern Emma Kristina Svensson född 1871 i Rogslösa. Hon lärde sig knyppla i 6-årsåldern av sin mamma Gustava Jonsson. Gustava var änka och drygade ut ekonomin med knyppling. Hon citeras i artikeln ”Di gick och sålde spetsar i stan - det var en mil till Vadstena”. Erik berättar vidare att de bodde i en stuga vid Omberg i Rogslösa socken. I hemmet fanns fyra syskon och mamman lärde både Erik och systemen Märta att knyppla. Han berättar vidare att han hade en moster som var bondhustru och som också knypplade, ”men mamma hade knypplingen som förtjänst eftersom hon, liksom hennes mor tidigt blev änka”. Mostern finns inte angiven med namn. Gustava Jonsson borde enligt dessa uppgifter haft minst tre barn – Maria Elisabeth, Emma Kristina och den icke namngivna mostern. Förmodligen var Maria Elisabet hemmadotter, medan de två andra var gifta och utflugna från hemmet vid folkräkningen.

I förteckningen från Linköpings Föreningsarkiv finns uppgift på Signe Emilia Spångberg född 1883. Bland urklippen finner jag en artikel ”Knypplerskor” från Motala Tidning där tidsangivelse på artikeln tyvärr saknas. I artikeln nämns att fröken Signe Spångberg är en snart 70-årig knypplerska, så artikeln bör vara från tidigt 50-tal. Här berättas att knypplingen på östgötaslätten länge varit de små stugornas konst. I en sådan liten stuga bodde systrarna Elin och Signe Spångberg, och Elin är en yngre syster till Signe. Sedan mer än 10 år arbetade systrarna Spångberg för Östergötlands Hemslöjd, och de hade båda erhållit medalj från hemslöjden. ”Men långt innan vi skrev det 20:e århundradet var deras knyppeldynor slitna av flitigt bruk”. Signe Spångberg återfinns alltså i förfrågningarna om debetsedel från Hemslöjden, men däremot finns hennes syster inte med.

För ytterligare en person finner jag både uppgift i Föreningsarkivets material och två artiklar i urklippsboken. Om Edit Dorotea Ringström född i Västra Stenby 1889 och bosatt i Motala skrivs i artikeln ”Knypplingskurs på Motalabesök”, Motala Tidning 1966, att många spetskunniga kvinnor från en lärarinnekurs i knyppling besöker henne för att beskåda när hon demonstrerar sina färdigheter i knyppling för dem.

I artikeln ”Motala representeras vid knyppelutställning”, Motala Tidning 15 januari 1970, beskrivs att hon är en av de hundra flitiga knypplerskorna som knypplar spetsar till utställningen på Nordiska museet. Edit Ringström har knypplat i över sextio år, och hon berättar att hennes farmor lärde henne detta när hon var 6 år. ”På den tiden var det mycket

vanligt här i trakten att flickorna lärde sig knyppla. Spetsar användes mycket och vi sydde våra linnen och underklänningar själva. Då knypplade vi spetsar till halsringningen”. Under de senaste åren har Edit Ringström knypplat regelbundet till Svenska Spetsar och hemslöjden. Spetsen som knypplades till utställningen hette Kavalkad och det tog ungefär tjugo timmar att knyppla en meter.

När det gäller Maria Persson född 1881 i Fivelstad och bosatt i Motala finner jag fyra artiklar bland tidningsurklippen. I Motala Tidning från 1960 finns en bild på Maria Persson tillsammans med den altarduk hon knypplat till kapellet i Finspångs slott. Imponerade utställningsbesökare frågade hur lång tid det tar innan man får sådan fart på pinnarna ”Fru Perssons svar var helt avväpnande: 67 år!”.

I artikeln ”Knyppling – en konst med anor” från Motala Tidning 1963 berättar Maria Persson att hon lärde sig knyppla när hon var sju år. Mamman lärde henne, tillsammans de fyra syskonen, att knyppla. ”Övning ger färdighet. Man kan inte ha samma hastighet från början som när man som jag knypplat i 74 år”.

I artikel ”90-årig knypplerska i Motala klarar knåpet utan glasögon” i Correspondenten 31 augusti 1971 berättar Maria Persson att hon från sju års ålder tjänade lite extra på knypplingen. Från början knypplade hon för olika spetsförsäljare, därefter till hemslöjden och numera för Svenska Spetsar. I artikeln berättas att Maria lärt upp dottern och dotterdottern och till och med elvaåriga barnbarnsbarnet Maria att knyppla. Hon berättar även att hennes 84-åriga syster knypplar.

I artikeln ”Vital 95-årig Motaladam har knypplat i 88 år”, från Correspondenten 1 september 1976, berättar Maria att hennes mamma, Johanna Bogren, lärde Maria och de fyra systrarna att knyppla. Av artikeln framgår att hon och hennes lillsyster Hilda, 89 år, hyr en lägenhet tillsammans i Motala, båda knypplar fortfarande men nu får Maria ta på glasögonen när hon knypplar.

Angående Ebba Kristina Pedersen född 1894 i Nordmaling boende i Motala finner jag en artikel från 1978 i Correspondenten där det berättas att hon lärde sig knyppla av en bekant tant 1906.

1963 blev hon cirkelledare för knyppling, och var fortfarande som 84-åring cirkelledare. ”Någon storknypplare har jag själv aldrig varit”.

I artikeln ”Knypperska från Varv belönad när hemslöjden fyllde sina 50” Motala Tidning 1960 finns bild på Alexandra Eriksson, född 1892 i Varv och boende i Varv, där det också berättas att hon ”ägnat hemslöjdsföreningen sina tjänster i 10 år”. I övrigt ges ingen beskrivning av personen.

I ”Veteran bland knypperskor i Varv har en lönande hobby med tradition” 1964 (troligen Motala Tidning) skrivs att Alexandra Eriksson hör till de mest kända knypperskorna i trakten med ett livs erfarenhet av yrket. Hon berättar att hon har knypplat så länge hon kan minnas, och de första försöken gjordes redan i 5-6 års - åldern. ”På den tiden var det mycket vanligt att man knypplade för att få lite extraförtjänster. Det var nödvändigt för att dryga ut hushållskassan. Jag lärde mig så småningom genom att ta efter mina syskon”

Klara Josefina Larsson född 1867 i Vadstena återfinns i Folkräkningen 1900. Här finns inga artiklar i klippböckerna , men Klara Larson är omtalad i de flesta böcker som tar upp något om knypperskor. Hon var en mycket skicklig knypperska och medverkade bland annat i Stockholmsutställningen 1892 och 1897 samt i Parisutställningen 1900. Hon började så småningom också att handla med spetsar. De större arbetena gjorde hon själv, men hon hade också flera knypperskor och spetsgångare som arbetade för henne.

Klara Larsson bodde i en liten stuga vid Rödtornet i Vadstena. Ett rum var avsett för spetshandel. Det hade ingång från gatan och en liten skylt utanför. De flesta spetsar såldes efter beställning till kunder över hela Sverige, och främst under sommartid såldes spetsar i affären till turister. Uppgifterna om när affären upphörde skiljer sig åt. Enligt Hollman-Johansson (1958 s.300) upphörde den år 1947 och enligt Metelius (1972 s. 29) på 1960-talet. Utbildning i handslöjd fick hon bland annat av sin mor, och hon fortsatte att knyppla till några år innan sin död. Klara Larsson blev styvt 90 år (Andersson 2003 s.39, Bergman 1955 s.360, Metelius 1972 s.29).

8.3 Intervjuer

Genom filosofie doktor Kristina Malmberg har jag fått tillgång till ett antal inspelade intervjuer med knypplerskor som hon gjorde på 1970-talet. Inspelningarna har hitintills varit oanvända och inte nyttjats i något sammanhang. Jag har valt att använda två intervjuer. Den första gäller Elsa Andersson och henne tog jag med eftersom hon finns i den förteckning över knypplerskor som jag erhållit från Linköpings Föreningsarkiv. Intervjun med Elsa Andersson gjordes 1978 01 06 och den är cirka 35 minuter lång. Den andra intervjun gäller Annie Carlsson och den är daterad något senare, 1985 05 15 och även den är cirka 35 minuter lång. Här finner jag inga kopplingar till urklipp eller uppgifter från Linköpings Föreningsarkiv.

Elsa Andersson föddes 1894 04 06 i Ekebyborna församling. Vid intervjutillfället var hon alltså 84 år, och hon avled 1981. Hon lärde sig knyppla av en moster, Augusta Larsson, som bodde i Sjökumla. Mamman knypplade inte. I Ekebyborna var knypplingen inte så utbredd, men i Sjökumla knypplades i alla stugor. Hit kom uppköpare som köpte de spetsar som fanns att tillgå. Som liten sålde hon även spetsar till Vadstena och fick då 9 öre alnen. Elsa förklarar att 3 meter är lika mycket som 5 alnar. Elsa och syskonen hölls alltid i arbete och varje dag skulle visst beting utföras. Betingen bestod i att utföra t ex knyppling eller sömnad i viss omfattning och med bra resultat. Modern lärde Elsa ” det syns inte hur länge du haft att göra med det, men det syns hur det blev”.

Elsa gifte sig och bosatte sig i Motala, och fortsatte sedan under alla år att knyppla. Efter avslutat yrkesliv kom knypplingen att bli heltidssysselsättning. Hon hade tre knyppladynor i gång, och när maken gick till arbetet började hon knyppla. Till att börja med sålde hon spetsar till fru Särnstedt, en person som Elsa tycker har gjort mycket för knypplingen. Hon knypplade bland annat en tunn svår spets för 2.50kr/metern. Den spetsen ville fru Särnstedt ha mera av, Elsa var tveksam, men då bjöd fru Särnstedt henne 5kr /metern.

Hemslöjden som hade affär i Motala kontaktades av Elsa, hon hade med sig ett knypplat prov och fick arbete direkt. Hemslöjden höll med garn, mönster och beskrivning vilket var helt annorlunda än hos fru Särnstedt där man fick ”en härva garn och ett mönster och så fick man reda ut det hela själv.

Dottern, liksom några av barnbarnen och barnbarnsbarnen har lärt sig knyppla av Elsa. Elsa framhåller att ”knyppling är som sprit och tobak, men kan ej bli av med det, knypplingen betyder så mycket, och det är roligt när man avslutat ett vackert arbete”.

Annie Carlsson föddes 1904 04 11 och vid intervjutillfället var hon 81 år.

Annie var 5-6 år när mamman lärde henne knyppla. Modern hette Lovisa Johansson född i Västergötland och fadern Karl Emil född i Borghamn. Modern hade lärt sig knyppla som vuxen. Hon hade en bror i Vadstena, och där hade hon lärt sig. Modern köpte upp spetsar och sålde dem i Göteborg.

När barnen var små fick de knypplingsbeting när de kom hem från skolan. Klarade de inte sitt beting en dag fick de öka på nästa dags beting. Barnen fick inga pengar för de spetsar de knypplade, utan inkomsten gick till det gemensamma hushållet. Berättar att hon fick i krona alnen för spetsen ”Pepparkakorna”.

Annie gifte sig och fick barn och under barnens uppväxt var knyppeldynan oftast oanvänd. När barnen växte till började hon knyppla igen. Hon sålde bland andra till Emie Särnstedt, och så småningom började hon knyppla till Svenska Spetsar. Trots att hon hade sex döttrar, så verkar det inte som någon hade lärt sig hantverket.

8.4 Spetsgångare

En spetsgångare var ombud för en eller flera spetshandlare, men kunde även vara självständig försäljare utan band till någon handlare. Hon/han sålde då uppköpta eller egenhändigt tillverkade spetsar (Andersson 2003 s.10). Under åren 1820-38 fick ca 200 personer inrikes pass utfärdade, en eller flera gånger, för att idka spetsförsäljning (Andersson 2003 s.11).

En del spetsgångare gjorde bara en resa om året, medan någon fått fem pass utfärdade ett visst år. Förmodligen vandrade inte spetsgångarna hela tiden under sina resor. Hästskjuts förkom säkert ibland. En del spetsgångare hade städer utmed norrlandskusten som mål, och då nyttjades förmodligen sjötrafiken. En spetshandlare kunde omöjligen gå till Norrland flera gånger per år (Andersson 2003 s.16).

I Marianne Anderssons bok finns många spetsgångare beskrivna, och det förekommer såväl manliga som kvinnliga spetsgångare. Som exempel kan nämnas änkan Magdalena Lundström som fick 36 pass utfärdade under åren 1820-37 för att resa till Stockholm. Hon gjorde resor tillsammans med andra spetsgångare och trion Catarina Elisabeth Essén, Catharina Lundström och Magdalena Lundström gjorde många Stockholmsresor tillsammans. Stockholm besöktes 24 gånger under åren 1820-27 av änkan Maja Stina Hansson och änkan Christina Lundström för dit 20 gånger under åren 1820-30 (s.14).

På 1920 förekom spetsförsäljning via spetsgångare i Linköping. I Vadstena sålde vandrande försäljare spetsar till turister vid exempelvis hamnen och klosterkyrkan. Om dessa personer kallade sig spetsgångare är oklart (Andersson 2003 s.14).

8.5 Spetsförläggare

I Sverige har de flesta spetsförläggare varit kvinnor. I Vadstena fanns det under 1800-talet flera spetsfamiljer som organiserade knypplandet via knypplerskor och försäljning antingen i hemmet i affär eller via spetsgångare.

Det finns ganska litet dokumenterat kring de flesta spetsförläggarna i Vadstena, och dessutom är uppgifterna oftast knapphändiga. Kristina Malmberg skriver att det från 1800-talets början till 1900-talets mitt funnits ett 20-tal kvinnliga spetsförläggare som är kända med namn (Malmberg 2003 s. 141). I min B-uppsats tog jag upp de spetshandlare som fanns nämnda i "Spetsgångare i Vadstena" (Andersson 2003) och "Spetsknyppling och spetshandel i Vadstena under 1800 och 1900-talen" (Metelius 1972). Genom tillägg av en "nyupptäckt" spetshandlerska fann jag sammanlagt 32 spetsförsäljare (Engman 2006 Bilaga 1).

I den här beskrivningen av spetsförläggare har jag valt att ta med några av de mest kända spetsförläggarna i Vadstena. I beskrivningen ingår även Anette Björk som tidigare ej varit omskriven.

Hedvig Ulrika /Ulla/ Lagerbäck levde mellan åren 1795 och 1847. Fadern var kopparslagare och mannen Magnus Hollman född 1785 var handlare i Vadstena. Det var inte Magnus Hollman som startade affärsrörelsen utan den hade betydligt äldre anor. Ulla sålde knypplade spetsar genom utsända spetsgångare. I en gammal spetsbok som tillhört Magnus Hollman finns anteckningar mellan Magnus Hollman och postkontoret i Vadstena under åren 1826-1836. Boken förvaras på Postmuseum och överlämnades dit på 1930-talet av postmästare Spångberg. Ulla Hollman övertog boken i september 1846 och använde den för sina räkenskaper med spetsgångarna. Anteckningarna är förda in på år 1848, de två sista av dottern Hedvig. Det är inte känt om Ulla Hollman sålde spetsar i Vadstena. (Andersson 2003 s.33, Hollman-Johansson 1958 s. 8, Metelius 1972 s. 26).

Chatarina Lundahl levde mellan åren 1792 och 1856. Hon var gift med rådmann Lidbom och startade spetshandel i Vadstena. Spetsaffären var en av de större i Vadstena. I familjen fanns fyra döttrar Lovisa/Louise/, Wilhelmina/Mina/, Beata och Clara/Klara/ och efter föräldrarnas död var de involverade i spetshandeln. Som förläggare kallades de ”rådmann Lidboms vackra flickor”. Det finns inte angivet om alla fyra döttrarna deltog i förläggarverksamheten. (Andersson 2003 s.33 och Bergman 1955 s.359).

Anna Elisabet Hartwick levde mellan åren 1796 och 1882. Hon tillhörde spetsfamiljen Tollbom. Fadern var proviantmästaren och slottsskrivaren Anders Tollbom (1750-1849) och modern Chatarina Margareta Zetterberg (1760-1832) var prästdotter. Familjen hade fem döttrar vilka alla i mer eller mindre grad ägnade sig åt knyppling och spetshandel. Den yngsta dottern Anna Elisabet gifte sig 1817 med häradshövdingen och rådmannen F H Hartwick. Elisabet Hartwick kom att arbeta med spetsar och spetshandel i mer än 65 år. Handeln bedrevs i hemmet och fru Hartwick hade flera knypplerskor, ibland ett trettiotal som arbetade för henne. Hon hade också en egen mönsterstickerska, madame Malmberg. Hon ansågs ha god smak och ”stor färdighet i att komponera mönster efter in- och utländska journaler”. Förutom mönsterstickning hade hon till uppgift att vaka över ligghöns och kycklingar i trädgårdsstugan och ”hon bekom dagpenning 9 skilling, maten med en sup till middag, samt fri bostad i en trädgårdstuga”. Det berättas även att fru Hartwicks hembiträden Anna och Maja i tysthet bedrev privat spetshandel genom att köpa upp sådant som fru Hartwick inte godkände. Fru Hartwick sålde spetsmössor, mantiljer, kragar, barber, manschetter, näsdukar och spets i metervara. En gång tillverkade hon en hel klänning i idel spets till en generalkonsul i Kapstaden. Till världsutställningen i Paris

1855 sände fru Hartwick en samling spetsar som prisbelönades. Fru Hartwicks mest kända spetsgångerska var madame Torstensson. När hon besökte Stockholm fick hon aldrig försumma att söka upp drottning Lovisa, som kallade henne ”min kära vadstenagumma”. På Östergötlands länsmuseum finns en större provkollektion av spetsar ur fru Hartwicks samlingar (Andersson 2003 s.34, Bergman 1955 s.358 o 359, Metelius 1972, s.26, Östergötlands läns Hemslöjdsförening 1955 s. 121).

Charlotte Gustava Randel levde mellan åren 1851 och 1926. Hon var gift med rådman Axel Randel. Från början sköttes försäljningen från bostaden. Maken drev en bokhandel vilken han överlät 1886, och 1888 flyttades den verksamheten till annan lokal. I samband med detta öppnade Charlotte Randel spetshandel i de lediggjorda lokalerna. Hennes spetshandel startade samtidigt som Hartwick slutade.

Charlotte Randels verksamhet var omfattande. Största delen av försäljningen gick till större affärer i Stockholm och Göteborg, men återförsäljare sålde hennes spetsar i princip över hela Sverige. Hennes kunder fanns framförallt bland privatpersoner och kyrkor. Ibland utfördes spetsarna efter kundens personliga önskemål, och ibland gjorde knypplerskan en egen variant på mönstret, och mönster köptes också från Belgien och Frankrike efter mode som var aktuellt på kontinenten. Axel Randel sammanställde provböcker och han skötte också bokföring och korrespondens. Registrering till handelsregistret skedde först 1901. Metelius skriver att det förmodligen skedde i samband med att en särskild affärslokal inreddes. Enligt Hollman-Johansson öppnades affären år 1888. Här stämmer inte årtalen överens, men året i handelsregistret bör vara det som gäller.

I slutet av 1920-talet övergick Charlotte Randels spetshandel till dottern Aina Randel som drev den cirka 45 år. De två generationerna Randel kom att arbeta med knyppling och handel i nästan 100 år. (Andersson 2003 s. 35, Hollman -Johansson 1958 s.98, Malmberg 2000 s.141, Metelius 1972 s. 26). När Aina Randel övertagit affären flyttades verksamheten 1928, och då fick lokalen det läge och utseende som den fortfarande har. I början av 1970-talet donerades butiksinteriör och lager till Vadstena kommun. Verksamheten är nu inrymd i Vadstena rådhus och består av en liten museidel och en affärsdel som förvaltas av Svenska Spetsar.

Hanna Larsson levde mellan åren 1868 och 1944. Hon var lantbrukardottern från Hagebyhöga och drev spetshandel från 1900 fram till sin död 1944. Hanna Larsson hade ingen egen affärslokal, utan kunder och knypplerskor fick gå till hennes bostad. Anmälan till handelsregistret skedde först 1929. Mönsterstickningen sköttes av hembiträdet, Nanny Phil, efter fotografier som Hanna Larsson köpte in. Den stora mönstersamlingen skänktes till Spetsutskottet och finns numera på Östergötlands länsmuseum (Andersson 2003 s. 37, Bergman 1955 s. 359, Metelius 1972 s. 28).

Klara Josefina Larsson levde mellan åren 1867 och 1963. Hon var en mycket skicklig knypplerska. Hon började så småningom också att handla med spetsar. De större arbetena gjorde hon själv, men hon hade också flera knypplerskor och spetsgångare som arbetade för henne. Klara Larsson finns beskriven under knypplerskor.

Elsa Albertina Peterson levde mellan åren 1891-1980. Hon var gift med nämndeman Gunnar Peterson. Omkring 1920 började hon handla med spetsar, och hon var då den yngsta i raden av kvinnor som förmedlade spetsar från sina hem. På 1940-talet flyttades verksamheten sommartid till en liten stuga på gården. I slutet av 1950-talet inreddes den nuvarande lokalen skild från bostaden och med ingång från gatan. Affären anmäldes till handelsregistret 1939. Elsa Peterson hade spetsgångare anställda, och under några år anställdes skolflickor som sålde spetsar till turister i hamnen.

Efter mer än 50 års verksamhet överlät Elsa Peterson 1971 verksamheten till sin dotter Gunnel Lantblom som än i dag driver verksamheten. Spetsaffären är den sista i Sverige som har sina traditioner i den gamla spetsförläggarverksamheten. Gunnel Lantblom har fortsatt att driva affären som tidigare, men hon har även påbörjat en ny verksamhet genom att ge ut gamla Vadstenamönster för att därigenom föra kulturarvet vidare (Andersson 2003 s. 39, Metelius 1972 s. 28).

Annette Björk levde mellan åren 1801 och 1879. Hon var dotter till handelsman Anders Björk och hans hustru Chatarina Elisabeth f. Bromander. År 1875 flyttade Annette Björk till Anna Elisabeth Hartwick där hon bodde i tre år. ”Annette Björks spetsbok” (stavningen enligt originaltext på boken) omfattar 1840 till 1850. De första åren lämnade hon ut spetsar cirka 20 gånger per år. Från 1844 avtog verksamheten till mindre än 10

gångar per år. Annette Björk samarbetade med andra spetshandlare som Anna Elisabeth Hartwick och Catarina Lundahl.

Fanns det då spetsförläggare i Motala med omnejd? Jag har inte funnit några uppgifter i skrifter eller böcker, men på Motala museum finns en hörna med spetsprover från Emie Särnstedt. Här finns också ett stencilerat papper som ger en bakgrundsbild av henne. Emie Särnstedt föddes i Fivelstad 1893. Sedan generationer tillbaka har knypplingskonsten utövats i hennes familj och själv lärde hon den konsten redan som barn. År 1939 öppnade Emie Särnstedt antikhandel i Motala där hon också saluförde knypplade spetsar och spetsarbeten i stort urval. Hon var mycket skicklig att komponera mönster och arbetade både som knypplerska och arbetsgivare för en stor krets skickliga knypplerskor i Östergötland. Hon hade många prominenta personer i sin kundkrets, och genomförde årliga utställningar i Stockholm där hon erövrade flera guldmedaljer, diplom och första priser.

Emie Särnstedt bodde fram till sin död på 1600-talsgården Sonnorp i Vinnerstad, en gård som tillhört hennes makes släkt i över 100 år. I min mammas klippböcker finner jag två artiklar om Emie Särnstedt. Tyvärr är båda odaterade i tid. Här beskrivs att hon som sexårig bonddotter följde ned sin mor och hälsade på knypplerskor som fanns i varenda stuga. I artiklarna beskrivs att fru Särnstedts altardukar pryder många kyrkor som Uppsala Domkyrka, Göteborgs domkyrka och en rad kyrkor i Östergötland. Hennes mönster är också representerade på Nordiska museet.

9 Analys

9.1 Allmänt

Det är förknippat med svårigheter att finna uppgifter och material om de personer som på olika sätt varit en del av knypplingshantverket. Med tanke på den betydelse som knypplingen haft för Vadstena med omnejd, är det något av en paradox att de människor som varit sysselsatta med hantverket i stort sett är okända för oss. Källorna och skildringarna om vardagen kring de kvinnor som stickade mönster och knypplade spetsar är mycket fåtaliga. Kring mönsterstickerskor, knypplerskor, spetsgångare och spetsförläggare finns inte heller så mycket dokumenterat. Mycket av det som utförts av

kvinnor, såsom textila arbeten, har en stämpel av anonymitet. Tyvärr har mycket av kvinnoarbete utförts i hemmen och därför präglats det av osynlighet. Som Rowbotham (1977) skriver så har mycket skett i de privata hemmen under namnet "hushållsarbete" Då faller det utanför lönearbetet, blir nästan osynligt och arbetet utförs privat och isolerat. Detta stämmer väl överens med knypplerskorna som uppenbarligen oftast varit okända. De som försörjde sig på dessa yrken finns inte längre kvar i livet, och därmed saknas också möjligheterna att intervjua dem och lyssna till deras berättelser. Att hitta uppgifter och beskrivningar om personerna är som att leta efter nålen i höstacken.

Att kvinnor i spetsen varit så anonyma och osynliga ligger i linje med tidigare studier av arbetande och företagande kvinnor. Waldén (1979) karakteriserade exempelvis kvinnoarbete som osynligt och Sundin och Holmquist (1989) fann att företagande kvinnor sällan var omskrivna eller omtalade.

Kvinnors deltagande i den oavlönade produktionen bidrog inte heller till att deras liv och levnadsöden dokumenterades.

9.2 Kultur och klasstillhörighet

Förutom att knyppling skedde i hemmen hade knyppling en feminin stämpel. Detta ligger i linje med vad Louise Waldén och Birgitta Svensson (2006) skriver i boken "Den feminina textilen". De menar att eftersom textilen betraktats som feminin så har den liksom många andra verksamheter med kvinnliga förtecken fått låg status i samhället. Förmodligen betraktades exempelvis murare och målare statusmässigt högre än knypplerskor. Sofia Danielsson (1991) påpekar också att det husliga yrkesområdet nervärderades och man bortsåg från den kunskap som krävdes för att framställa textilier.

Knyppling och fattigdom gick oftast hand i hand. Som Waldén och Svensson påpekar hade kvinnliga verksamheter låg status, och av detta följde att betalning och inkomster också var låga. I de register som använts, Folklivsarkivet och Dödbok samt Folkräkning 1900, visar det sig att knypplerskorna främst består av ogifta kvinnor, ensamstående, hemmadöttrar eller änkor. Här bör man kunna dra den slutsatsen att inkomsterna från knypplingen antingen var huvuddel eller del av familjens inkomst. Det var troligen svårt att försörja sig enbart på knyppling eftersom inkomsten i förhållandet till tidsåtgången var

mycket låg. Förmodligen var det också så att flera av knypplerskor bytte sina knypplade alster mot matvaror och diverse tjänster till hushållet. Genom den typen av byteshandel etablerades förmodligen inte heller någon yrkestitel för de knypplande kvinnorna.

Omkring 1870-talet fanns det mer än 800 knypplerskor i Vadstenatrakten (Johansson 1964 s.10). I Folkräkningen 1900 fanns det i Vadstenatrakten 18 kvinnor som hade en yrkesbeteckning som knypplerska. Hur stämmer detta överens? En gift kvinnas yrkestitel antecknades sällan i kyrkböcker eller andra förteckningar utan hon skrevs in som hustru till sin man. I Folkräkningen från 1900 fanns alla personer i hushållet beskrivna, och här kan man se att om det fanns en man i hushållet så hade han alltid en yrkestitel. Här fanns exempel som timmerman, målare, förpantningsägare, murare och stationskarl.

Min slutsats blir därför att många kvinnor, kanske främst de som var gifta, aldrig fick någon titel som knypplerska. Detta bekräftar Yvonne Hirdmans teori att arbete är ett ord som i första hand beskriver det män gör.

I den samlade litteraturen finns också uppgifter om att även män knypplade. Män med arbete av mera säsongbetonad art kunde under vinterhalvåret utöka inkomsterna med knyppling. I de olika förteckningarna har jag inte hittat någon man med yrkesbeteckning knypplare. Man kan nog dra den slutsatsen att knyppling var allt för kvinnligt för att användas som yrkesbeteckning för män.

När förteckningen med uppgifterna från Folklivsarkivet kopplades samman med urklippen som finns efter min mamma finner jag att fem personer återfinns i klippboken. Genom dessa sparade tidningsartiklar framträder en bild av de gamla knypplerskorna. I de flesta artiklar om knypplerskorna finns uppgifter om överförande av kunskap mellan generationer. I stort sätt har alla lärt sig hantverket via sin mor eller annan närstående. Nöden och fattigdomen var naturligtvis en betydelsefull faktor. Många flickor fick redan som mycket små lära sig knyppla för att bidra till hushållsinkomsterna. Det framgår även av intervjuerna att barnen fick beting som skulle utföras. Barnen var tvungna att utföra ett visst kvantum arbete så att bidraget till ekonomin verkligen kom till. Sällan fick de behålla förtjänsten för egen del, utan den gick till det gemensamma hushållet.

Verdier (1981) tecknade en kvinnokultur där flickorna tidigt fick lära sig olika tekniker och handaslöjd av skilda slag. Kunskaperna överfördes ofta från mor till dotter, eller från

mor/farmor till barnbarn. Utifrån mitt sätt att se finns det mycket av kvinnokultur i framställandet av knypplade spetsar och försäljningen av dem. En framträdande del inom detta område är också kunskapsöverföring mellan generationer.

Även när det gäller spetsgångare kan man se likheter i social klass. I boken *Spetsgångare i Vadstena* beskriver Andersson (2003) att från de utfärdade passen kan man se att 66% var kvinnor och 34% var män. Av kvinnorna titulerades 61 som hustru, änka, piga, jungfru, flicka, dotter eller hushållerska. Av männen bar 25 titeln arbetskarl. Det är dock tydligt att många män ägnade sig åt försäljning av spetsar som spetsgångare. Kanske hade titeln spetsgångare mera av maskulin prägel över sig.

Vilka faktorer bidrog till att flera kvinnor blev företagare inom handeln med spetsar? De flesta kvinnorna var gifta med affärsmän eller män som på annat sätt var framstående personer i samhället som exempelvis rådman, häradshövding eller nämndeman. Mannens sociala och ekonomiska ställning bidrog sannolikt till kvinnornas möjlighet att starta och driva affärsverksamhet med knypplade spetsar. Enligt Louise Waldén har också kvinnors klasstillhörighet bestämts av vilka män de hört ihop med, som döttrar eller hustrur. Inom förläggarverksamheten framträder en annan socialgrupp än de fattiga knypplerskornas.

Kunskapen om förläggarverksamheten överfördes också mellan generationer. I tre fall övergick förläggarverksamheten från den kvinnliga förläggaren till hennes dotter/döttrar, och detta var också en bidragande faktor till att flera kvinnor blev företagare inom spetshandeln i Vadstena. De flesta likheterna återfinns således i kvinnornas samhällsklass. Om man utgår från omtalade kvinnliga spetsförläggarna kan man spekulera i om driftiga kvinnor såg möjligheter till större ekonomiska vinster via förläggarsystemet än via själva knypplingen. När det gäller förläggarna kan man kanske ana sig till att det textila området blev en möjlighet för tillträde till en offentlig arena för kvinnor.

Förläggarverksamheten var mer utbredd i Vadstena. Här fanns ett flertal spetshandlare som omskrivs i diverse skrifter. När det gäller Motala har jag endast hittat uppgifter om en spetsförsäljare nämligen Emie Särnstedt. Uppgifterna är tagna från tidningsurklippen, och jag har inte funnit Emie Särnstedt nämnd i några böcker. Kan samhällsstrukturen vara en bidragande orsak till att det fanns flera kvinnliga företagare i Vadstena? Motala var en utpräglad industristad, medan Vadstena hade en mera borgerlig framtoning med många

inflyttade adelsfamiljer. Kvinnor som deltog i mannens företagande fick genom detta viss utbildning och erfarenhet som kunde nyttjas för eget bruk.

Man kan klart konstatera att knypplerskor och förläggare tillhörde olika samhällsklasser. Relationerna mellan knypplerskor, förläggare och spetsgångar var förmodligen helt affärsmässiga. Knypplerskorna förfärdiga spetsarna, spetsgångare och förläggare köpte sedan upp och försålde vidare. I alla tre grupperna fanns emellertid en kvinnokultur. Som Ås (1982 s.35) säger så fanns det en stark och omfattande kvinnokultur där normer, värden och standarder överförs mellan en generation till en annan och framträder genom sociala mekanismer som är otillfredsställande beskrivna eller illa förstådda. Allt detta stämmer väl överens med de tre grupper som var inblandade i framställandet och försäljningen av knypplade alster.

Enligt Waldén (1990 s. 92) är broderiet en användbar symbol för att se hur klasskillnaderna slår igenom i kvinnokulturen. Att brodera tog lång tid. Det ansågs onyttigt och tidskrävande och på så vis kunde man visa att det fanns råd att slösa med tid. Kvinnorna i överklassen hade en dekorativ funktion och det var status för mannen att befria kvinnan från arbete. Huruvida knyppling var förekommande i överklassen kan jag inte finna några uppgifter om. I ”Blått blod och liljevita händer” finns en tecknad bild av Fritz von Dardel (Rundquist 1989 s.199) där mannen läser tidningen, en kvinna syr och en kvinna knypplar. Kanske var det så att knyppling som handarbete inte var särskilt vanligt förekommande bland adel och borgerlighet. I lägre klasser knypplade man för att överleva och hantverket hade föga med kvinnlighet och skönhet att göra. Broderiet har också enligt Waldén (1990 s. 93) förknippats med kvinnlighet; att sitta böjd över ett handarbete var legitimt, men det var inte legitimt att hänga med näsan över en bok.

Som ovan nämnts finner man ganska stora skillnader om man jämför orterna Motala och Vadstena. Knypplades gjorde det även i Motalatrakten, men aldrig i så stor omfattning som i Vadstena med omnejd. I Folkräkningen 1900 fanns det 18 knypplerskor från Vadstena och 10 från Motala. I uppgifterna från Folklivsarkivet fanns det 14 knypplerskor från Vadstena och 14 från Motala. Samtliga från Motala var ogifta, medan tre från Vadstena var änkor. Eftersom de allra flesta kvinnor som knypplade inte finns registrerade på en yrkestitel som knypplerska är det emellertid mycket svårt att avgöra hur relationerna i antal såg ut mellan Motala och Vadstena.

Knypplingens historia vittnar om två betydelsefulla faktorer, nämligen om fattigdomen och modetrender. Nöden och fattigdomen drev framförallt kvinnorna till att dryga ut inkomsterna för hushållet med hjälp av knyppling. Modet vad gäller garn, dukar, linneförråd och klädedräkt påverkade vad som utfördes och försålles. Helt klart finns en klassmässig skillnad mellan de som producerade spetsarna och de som använde de knypplade spetsarna. De som köpte spetsarna kom säkerligen från en helt annan samhällsklass än knypplarna. Hovet och adelsklassen fanns bland uppköparna. Drottning Lovisa, Karl den XV gemål, återkommer när det gäller stöd av olika slag till Vadstenaknypplingen. När prinsessan Louise, dotter, till Karl XV och drottning Lovisa, gifte sig med den danske kronprinsen 1869 beställdes till hennes utstyrsel bland annat Vadstenaspetsar till 24 dussin (288 st.) samt ett garnityr av breda ”Wadstenaspetsar till en rose-klänning” (Dahrén 1999 s.16).

De som burit spetsarna är oftast kända, de som komponerat spetsarna är sällan kända och de som utfört hantverket är så gott som alltid okända.

9.3 Det textila arbetets betydelse

Hur har vi sett på dem som utfört hantverk – deras kunskap och kompetens. Det finns till exempel status i det material som används. Garn är kvinnligt och trä är manligt. Skulptörer och träsnidare har oftare varit män än kvinnor. Vilka värderingar lägger vi på skräddare och sömmerskor. Skräddare har ofta varit män medan sömmerskor utgjorts av kvinnor. Enligt min uppfattning har skräddare haft högre status än sömmerskor i samhället. Här kan Yvonne Hirdmans principer appliceras, genom genussystemets teori, att män och kvinnor fostras och socialiseras in i olika mönster där män anses vara hierarkiskt överordnade kvinnor.

Textilt arbete var under långa tider respekterade manliga professioner. Broderarskrået var ett högt ansett hantverk i Europa. När kvinnors amatörbroderande i hemmen ökade på bekostnad av skråverksamheten degraderades också broderiet från konstverk till hantverk. Här avslöjas samhällets syn på manligt respektive kvinnligt arbete. Som Waldén (1989) skriver handlar det inte så mycket om vad som görs utan fokus ligger mera på *vem* som

utför arbetet. *Var* det sker är också viktigt, statusen blir högre om arbete utförs utanför hemmets väggar.

Knypplingen har både en social och kulturell historia. Kvinnorna var bärare av värdefulla kulturtraditioner genom sitt textila kunnande. Som Rowbotham (1977) skriver var också kvinnorna bärare av en rad livskvalitativa värden. Knypplingen skedde inom hemmets väggar ofta av fattiga kvinnor och därmed blev denna tysta kunskap inte framlyft och erkänd som skicklig yrkeskunskap.

Förläggarverksamheten och till viss del den verksamhet som spetsgångarna bedrev handlar om kvinnors företagande. I Sverige har de flesta spetshandlare varit kvinnor trots att lagstiftning och finansiella möjligheter ofta utgjort hinder för kvinnors företagande. Enligt Malmberg (2002 s.133) bestod spetshandlarna i Storbritannien och Danmark främst av män. I dessa länder var knypplingen storindustri, och höga tullavgifter hade stor betydelse för staten. På sin tid var den köpenhamnska porslinstillverkningen tillsammans med knypplingen den viktigaste konstindustrin i Danmark. De manliga spetsförläggarna var stora affärsmän med stort socialt engagemang. Om samma förhållande rått i Sverige hade då lagstiftning och synen på kvinnan tillåtit kvinnor att bli spetsförläggare? Förmodligen inte. Som Hirdman skriver var kvinnan ekonomiskt och politiskt underställd mannen eftersom familjen var hennes ekonomiska ram och herren i huset den som företrädde henne i samhället (2004 s. 21)

Som framkommit har såväl knyppling som försäljning av spetsar haft stor betydelse för ekonomin för många kvinnor. Många försörjde sig på att knyppla, och flera kvinnor nyttjade de möjligheter som fanns att bedriva affärsverksamhet.

9.4 Textilier och feminism

Under 1900-talet kan man å ena sidan koppla samman det textila fältet med antingen förspilld kvinnokraft eller kreativt skapande. Under 1970-talet fanns en intensiv debatt om kvinnokultur. Hyllandet av handarbetets roll ledde till en öppen spricka inom kvinnorörelsen, menade Wikander. Frangeur däremot anser att det fanns en blomstrande

kvinnokultur i kvinnohusen, kvinnofestivalerna där röststrumporna ofta klirrade med stickningen.

Waldén och Svensson menar att om frågan ställs vilket kön det textila har, blir svaret otvivelaktigt – kvinnligt. I läroplaner har kvinnor i det textila utövandet skapat det kvinnliga. Det kanske var därför som många i 1960- och 1970-talens kvinnorörelser tog avstånd från det textila (2005 s. 11).

Hur ser det ut idag? Jag känner inte igen någon större debatt eller motsättning vad gäller textilt arbete och kvinnor. I maj i år öppnade Sommarutställning Spets på Nordiska museet. Utställningen har kommenterats i många tidningar. Svenska Dagbladet skriver att Nordiska museet tar spetsar till nya konstnärliga höjder. I Metro skrevs ”Den länge föraktade spetsen har åter blivit en angelägenhet för designer och modeskapare”.

Något som lär vara populärt är stickkaféer, hit kommer yngre kvinnor för att träffas och sticka. Aftonbladet 25 maj 2007 skriver att internet sprider husmoderstrenden och knyter samman likasinnade. Idag går det att sticka via blogg eller slå sig ned på café med andra entusiaster. Kanske nytänkande genom att handarbetandet sker i öppen offentlig lokal och inte som tidigare i ”slutet symöte”.

Aftonbladet skriver vidare om comeback för att baka småkakor och sticka strumpor. 50-talets husmoder med kafferep, småkakor och stickning är tillbaka. Nu är kvinnogöret inget tvång utan ”cool lyxterapi”. Husmoderstrenden startade i Hollywood, då kändisar som Julia Roberts togs på bar gärning då de botaniserade bland garnnystan och stickbeskrivningar. Stressforskaren Bengt Arntz menar att handarbete är den nya yogan. Beskriver detta liknande upplevelser som det Elsa Andersson berättar om i intervjun ”knyppling är som sprit och tobak--- man kan ej bli av med det, knypplingen betyder så mycket, och det är roligt när man avslutat ett arbete”

Enligt Waldén och Svensson (2002 s. 13,16) har också textilt arbetet fungerat som skyddsrum för många kvinnor. Aggressioner kan slås bort i vävstolen och broderande möjliggör försjunkning i i egna tankar och känslor. Knypplandet, virkandet osv får en meditativ funktion just i kraft av upprepadet. För många kvinnor har också det textila

hjälp till att öppna upp vägen till det offentliga. Textil utbildning kunde ge arbete inom skola och hemslöjd.

Som Waldén säger (1989 s, 13) ruvar kvinnokulturen på så mycket kunskap om ett mänskligare samhälle. Det är viktigt att synliggöra den, men det är bråttom. Kvinnokulturens erfarenheter måste artikuleras.

10 Avslutning

Det har varit intressant att försöka beskriva såväl knypplerskor som spetsgångare och spetsförläggare utifrån de frågeställningar som jag ställt. I min studie ställde jag fyra frågor vilka jag har försökt att besvara.

Min första fråga gällde den klasstillhörighet och kultur som rådde i de tre grupperna utförare, förläggare och spetsgångare. Studien visar att det fanns stora skillnader i klasstillhörighet mellan de grupper som tillverkade spetsar och de som försålde dem. Än större skillnad kan skönjas mellan dem som knypplade spetsar och dem som använde de framställda alstren. Fattiga kvinnor knypplade spetsar som levererades till adel och kungahus.

Min andra fråga gällde relationerna mellan grupperna. Vad jag funnit fanns det endast relationer på affärsmässig basis. Den tredje frågan handlade om vilken betydelse arbetet med textilier och handarbete haft socialt, kulturellt och ekonomiskt. Min studie visar också att knypplingen haft stor betydelse inom alla dessa områdena..

Till sist ställdes frågan hur man från feministiskt håll sett på kvinnor och textilt arbete. Jag uppfattar att den på 1960-1970-talet häftiga feministiska debatten om förspild kvinnokraft kontra kreativt skapande numera verkar ha klingat av.

Som jag ser det finns det mycket mera att fördjupa när det gäller kvinnor och kvinnokultur kopplat till hantverket knyppling. Även om befintliga uppgifter är knapphändiga och möjligheten att finna mer och ny information synes svår, ser jag att här finns mycket att fördjupa och forska vidare i.

Att gå vidare med forskning i ämnet skulle bidra till en uppvärdering och ett erkännande av betydelsen av den feminina textilen. Förhoppningsvis skulle kvinnorna på detta sätt bli synliggjorda och deras verksamhet skulle kunna uppvärderas och uppskattas på ett bättre sätt. Genom ökad forskning skulle den dolda och tysta kunskapen som finns inom det textila området kunna lyftas fram. Fördjupad forskning inom knypplingens område kan användas för att studera den dolda kvinnliga historien.

Avslutningsvis måste jag kommentar min upplevelse när det gäller den bandade intervjun med Elsa Andersson. När jag sitter och lyssnar till intervjun så hör jag plötsligt hur Elsa börjar prata om min mamma. Här lyssnar jag på ett band inspelat för nästan 30 år sedan. Bandet har jag fått av filosofie doktor Kristina Malmberg som jag blev bekant med för ungefär tre år sedan. Vilken underlig känsla att höra Elsa berättar om ”Marta Nilsson som är så duktig. Det hon inte vet om knyppling är inte värt att veta. Hon har ett så brinnande intresse så det kan ingen tänka”. Inledningen och avslutningen till min C-uppsats blir alltså kopplat till min mamma och henne intresse för knyppling.

Litteraturförteckning

- Andersson Marianne "Spetsgångare i Vadstena" 2003 Föreningen Gamla Vadstena
Småskriftserie 48, Markussons Grafiska AB
- Bra Böckers Lexikon 1973 Bra Böcker Höganäs
- Bergman Sven "Seklernas Vadstena" 1955 Vadstena Affärstryck
- Bengtsson Charles efterlämnade anteckningar "Glimtar från 1800-talets Vadstena" 1964
Föreningen Gamla Vadstena, Vadstena Affärstryck
- Forsknings – och seminarierapport nr 14 "Knyppling nu" Institutionen för slöjd och
hushållsvetenskap, Göteborgs universitet 1994.
- Föreningen Svenska Spetsar tidskrift "Vinterspetsen" februari 1992
- Bladh Christine "Månglerskor" 1991 Historiska Institutionen, Göteborgs Universitet
- Brandstake Elsa "Äkta spetsar" 1925 Wretmans Boktryckeri, Uppsala
- Dahrén Lena "Johanna Pettersson- mönsterstickerska-1828-1908" 1999 Uppsala
Universitet Institutionen för hushållsvetenskap
- Dahrén Lena "Vadstena knyppling" Broschyr 2001
- Dahlberg Hans "Vårt 1800-tal" 2003 Albert Bonniers Förlag AB, Stockholm
- Danielsson Sofia "Den goda smaken och samhällsnyttan" 1991 BTJ Tryck Lund
- Engman Kerstin "Kvinnors företagande inom handeln med Vadstenaspetsar" B-uppsats
2006 Linköpings Universitet
- Frangeur Renée "Lustmord på 70-talets kvinnokultur" 2000 Tidskriften Genus
- Guide till Motala Verkstad och Göta Kanal 2003
- Göransson Anita "Kvinnohistoria" 2004 Utbildningsradion, Stockholm
- "Handledning i knyppling" 1955 LTs Förlag
- Hirdman Yvonne "Kvinnohistoria" 2004 Utbildningsradion, Stockholm
- Hollman-Johansson Elisabet "Jag minns mitt barndoms Vadstena" 1958 Vadstena
Affärstryck
- Hörten Axel "Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad" 1962
Gleerup, Lund
- Johansson Sally "Knyppling i Östergötland" 1995 Föreningen Gamla Vadstena
Småskriftserie 28
- Johansson Sally "Knyppling" 1964 LT:s Förlag, Stockholm

Jonsson Inger "Linodlare, väverskor och köpmän" 1994 Uppsala Universitet Almqvist och Wiksell, Stockholm

Motala Kommun "Motala 100år" 1981 Borgströms Tryckeri AB, Motala

Malmberg Kristina "Knyppling ett hantverk med spets" 2000 Warne Förlag, Partille

Malmberg Kristina "Att dikta en spets" 2003 Warne Förlag, Partille

Metelius Ingrid "Spetsknyppling och handel i Vadstena under 1800- och 1900-talen" 1972 Norden Ingrid Kvinnans bokskatt "Handbok för hemmet" Svenska Tryckeriaktiebolaget 1913

Palmsköld Anneli "Meningen med textilier eller hur textilen blev feminin" Paper från ACIS nationella konferens för kulturstudier 2005

Påbyggnadskurs C1/3 Uppsala Universitet Etnologiska Institutionen

Nylén Anna-Maja "Hemslöjd 1970

Sträng Gunnar "Vadstena under 700 år" 1973 En minnesbok utgiven av Vadstena Kommun, Vadstena Affärstryck

Kolsgård Svante, Kvarnström Lasse och Strömbäck Lars "Att skriva uppsats – handbok för uppsatsskrivande i historia. Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur. Enheten för historia Linköpings universitet Nummer 19 Tryck UniTryck, Linköping 2006

Rowbotham Sheila 1977 "Vi människor" nr 4

Rundquist Angela "Blått blod och liljevita händer" 1989 Carlssons bokförlag, Stockholm

Sundin Elisabeth och Holmqvist Carin "Kvinnor som företagare" 1989 Liber, Malmö

Sundin Elisabeth och Holmqvist Carin "Företagerskan" 2002 Elanders Graphic Systems, Angered

Thormna Elisabeth "Äkta spetsar" 1913 Stockholm centraltryckeriet

Trotzig Liv "Knypplade spetsar från Dalarna" 1957 ICA-förlaget, Västerås

Verdier Yvonne "Tvätterskan – Sömmerskan - Kokerskan" 1981 Atlantis, Stockholm

Waldén Louise "Kvinnokultur – kvinnors arbete och värderingar" Kvinnoboken 1979 Liber Läromedel, Lund

Waldén Louise "På kvinnors villkor efter mäns spelregler" 1989 Pockettidningen R nr 4

Waldén Louise "Den tidskrävande onyttighetens betydelse" 1989 Hemslöjden nr 6

Waldén Louise "Genom symaskinens nålsöga" 1990 Carlssons förlag, Stockholm

Waldén Louise "Handen och anden" 1994 Carlssons Bokförlag, Stockholm

Waldén Louise och Birgitta Svensson "Den feminina textilen" 2006 Nordiska Museets Förlag

Wikander Ulla "Kvinnor mot kvinnor" 1999 Nordstedts Förlag, Stockholm

Ås Berit "handbok i frigörelse" 1982 Skogs Grafiska AB, Malmö

Källor

Linköpings föreningsarkiv "Utskottet för Vadstenaspetsar och knypplerskor inom

Östergötlands läns hemslöjdsförening"

Landsarkivet i Vadstena "Sveriges Dödbok 1947-2003"

Landsarkivet i Vadstena "Folkräkning 1900"

Intervjuer gjorda av fil dr Kristina Malmberg från 1970 och 1980-tal

Tidningsartiklar från Motala Tidning och Östgöta Correspondenten

